

Identifying the Components of Spiritual Training in Religious (the Holy Quran) and Non-religious Teachings: Compatibility with the Upstream Documents of Curriculum Designing

Davood Tahmasbzadeh Sheikhlari *

Mahdieh Jalilzadeh **

Abstract

This study is aimed at identifying the components of spiritual training in religious (the Holy Qur'an) and non-religious (secular) teachings and their adaptability with the upstream documents of curriculum designing. The research follows a qualitative content analysis. The statistical population of the research includes the Holy Qur'an and its thematic interpretation by Ayatollah Hashemi Rafsanjani in Qur'anic teachings section. Regarding the teachings of secular designing of curriculum, it includes the books and articles in the field of spiritual training and the document of fundamental transformation of education and the document of national curriculum designing. Due to the nature of the research, the sample size is equal to the whole population. The data collection tool is composed of a checklist of Qur'anic verses, documents related to spiritual training from the views of secularism, as well as upstream documents of the Iranian curriculum designing. To confirm the validity of the checklist, the content validity method was employed by referring to the supervisor as well as the professors of the Department of Educational Sciences at the University of Tabriz. Lawshe agreement coefficient was used to confirm the reliability of the tools, and quantitative content analysis was employed for data analysis. The unit of analysis included verses, statements, and phrases in the sources. In the findings section, first the concepts of spiritual training in the form of doctrinal, moral and practical components were extracted from the Qur'anic teachings as well as the secular teachings. Findings showed that in the analysis of the Holy Quran, five concepts (principles of religion), moral component (moral virtues: 88 concepts, and moral vices: 82 concepts), and practical component 8 concepts (from the peripheral principles of religion) were identified as faith components. The degree of similarity between the components of the Qur'anic features and those of secularism were quite low. In contrast, their differences were very high. Furthermore, adaptation of the components of Qur'anic teachings with the upstream documents of the curriculum designing was very high. However, the components of secularism were not compatible with the upstream document of the Iranian curriculum designing. Therefore, the upstream documents of the Iranian curriculum designing, if complying with the Qur'anic teachings in the field of spiritual training, can be an effective source for spiritual training in the educational system.

Keywords: *Spiritual training, religious teachings, secular teachings, the upstream documents.*

* Corresponding author: associate professor at the Department of Educational Sciences, University of Tabriz
d.tahmaseb@tabrizu.ac.ir

** Master of curriculum designing, University of Tabriz, Iran

تبیین مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های دینی (قرآن) و غیردینی (سکولاریسم) و مطابقت آن با اسناد بالادستی برنامه درسی

داود طهماسب‌زاده شیخ‌لار*

مهديه جليل‌زاده**

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۱۸

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۹/۰۵

چکیده

هدف پژوهش حاضر، شناسایی مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های دینی (قرآن) و غیردینی (باتاکیدبر منابع سکولار) و مطابقت آن با اسناد بالادستی برنامه درسی می‌باشد. روش پژوهش از نوع تحلیل محتوای کیفی است. جامعه آماری در بخش آموزه‌های قرآن شامل خود کتاب مقدس قرآن کریم و تفسیر موضوعی راهنمای آیت‌الله هاشمی رفسنجانی و در بخش آموزه‌های سکولاریسم شامل کتاب‌ها و مقالات موجود در زمینه تربیت معنوی از دیدگاه سکولاریسم و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه درسی ملی است. باتوجه به ماهیت پژوهش حجم نمونه برابر جامعه می‌باشد. ابزار گردآوری داده‌ها نیز، چکلیست بررسی آیات قرآنی، اسناد مرتبط با تربیت معنوی از دیدگاه سکولاریسم و نیز اسناد بالادستی برنامه درسی ایران است. جهت تعیین روایی ابزار چکلیست، از روایی محتوایی با استفاده از دیدگاه استاد راهنما و همچنین اساتید گروه علوم تربیتی دانشگاه تبریز بهره گرفته شد. جهت تعیین پایایی نیز از ضریب توافق لاشه و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از تحلیل محتوای کمی استفاده شد. واحد تحلیل؛ آیات، جملات، عبارات موجود در متن منابع مرتبط بود. در بخش یافته‌ها، ابتدا مفاهیم دال بر تربیت معنوی در قالب مؤلفه‌های اعتقادی، اخلاقی و عملی از آموزه‌های قرآنی و نیز آموزه‌های سکولاریسم استخراج شد. یافته‌ها نشان داد که در تحلیل قرآن کریم، در مؤلفه اعتقادی ۵ مفهوم (اصول دین)، مؤلفه اخلاقی (فضائل اخلاقی: ۸۸ مفهوم و ردایل اخلاقی: ۸۲ مفهوم) و مؤلفه عملی ۸ مفهوم (از فروع دین) شناسایی شد و میزان شباهت مؤلفه‌های شناسایی شده قرآنی و سکولاریسم بسیار کم و درمقابل، تفاوت آنها بسیار زیاد ارزیابی شد. همچنین مطابقت مؤلفه‌های آموزه‌های قرآنی با اسناد بالادستی برنامه درسی بسیار زیاد است و درمقابل، مؤلفه‌های سکولاریسم مطابقتی با اسناد بالادستی برنامه درسی ایران ندارند. بنابراین، اسناد بالادستی برنامه درسی ایران ضمن مطابقت با آموزه‌های قرآنی در زمینه تربیت معنوی می‌تواند منبع مؤثری برای تربیت معنوی از طریق نظام آموزشی باشد.

کلیدواژه‌ها: تربیت معنوی؛ آموزه‌های دینی؛ آموزه‌های غیردینی؛ اسناد بالادستی

مقدمه و بیان مسئله

انسان، موجودی چندبعدی است و تمامی ابعاد وجودی او نیازمند تربیت است. از این رو، تعلیم و تربیت یکی از نیازهای ضروری انسان‌ها برای فرارگرفتن در مسیر صحیح زندگی و فراهم ساختن فرصت رشد همه‌جانبه است. تحقق هدف آفرینش انسان تنها در پرتو تعلیم و تربیت میسر است. به این منظور، خداوند متعال انسان را به نیروی عقل و ابزار معرفت تجهیز کرده، پیامبرانی را با دلیل روشن و احکام و قوانین محکم برانگیخت و رسالت تعلیم و تربیت انسان را به آنان سپرد (صالحی و یاراحمدی، ۱۳۸۷).

تربیت انسان، ابعاد گوناگونی دارد که «تربیت معنوی» یکی از این ابعاد است؛ به عبارتی، تربیت معنوی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین و درعین‌حال از پیچیده‌ترین آنهاست (بهشتی، ۱۳۸۸). توجه به ساحت معنوی انسان، به‌عنوان بعد اصیل و شایان توجه وجودی او، امری است که باید به‌طور ویژه در تربیت آدمی در نظر گرفته شود. اما مشغولیت‌های انسان کنونی و نوع تربیت او از سوی نظام‌های رسمی تعلیم و تربیت، انسان را به سمت دورشدن از حقیقت وجودی خویش سوق داده است. به طوری که امروزه شاهد وقوع نابسامانی‌های ناشی از این امر در سطح فردی و اجتماعی هستیم (همتی، ۱۳۹۲).

معنویت از ریشه یونانی و عبری واژه "spirit" گرفته شده است. این واژه در فرهنگ آکسفورد به معنای نیرو، انرژی، حیات‌بخشی و پروراندن به کار رفته است (آکسفورد، ۲۰۰۶: ۲۹۶۰). «معنویت» در لغت مصدری جَعَلی، و از واژه «معنوی» ساخته شده است. معنوی، منسوب به معنی، باطنی، حقیقی است (فرهنگ معین، جلد ۳: ۴۲۴۴). به‌رغم اینکه «معنویت» در ادیان از هویت ویژه‌ای برخوردار است، اما مطالعه متون دینی و آثار متفکران دینی، نشان از آن دارد که این مفهوم، در ادبیات دینی گذشته جایگاه خاصی نداشته است. به گونه‌ای که بررسی مفهوم «معنویت» و هم‌خانواده‌های آن در منابعی چون انجیل، قرآن، نهج‌البلاغه و... نشان از عدم استعمال این مفهوم و مترادف‌های آن (همچون معنا، معناداری، معنایابی و...) دارد. همچنین بررسی ادبیات متفکران دینی قدیم، حکایت از آن دارد که این متفکران، در آثار خود، از مفهوم «معنویت» استفاده‌ای نداشته‌اند. درعین‌حال بررسی منابع مذکور نشان می‌دهد، مهم‌ترین واژه مورد استعمال که جایگاه

ویژه‌ای در ادبیات دینی داشته و قرابتی با مفهوم «معنویت» نیز می‌تواند داشته باشد، واژه «ایمان» است (مجتهدی شبستری، ۱۳۸۴: ۹۲). اما به لحاظ تربیتی در مفهوم «معنویت» طیفی از دین باوری تا معنویت باوری فارغ از دین وجود دارد. در یک سوی این طیف، متفکران دینی قرار دارند که معتقدند اصولاً مفهوم معنویت تنها در چارچوب گفتمان دینی معنا پیدا می‌کند و غیر از ادیان آسمانی (حتی ادیان زمینی) نمی‌توانند از معنویت به مفهومی معنادار سخن به میان آورند (جوادی آملی، ۱۳۸۷). در سوی دیگر این طیف، متفکران سکولار^۱ قرار دارند که معنویت را نیاز عاطفی و روان‌شناختی انسان تلقی می‌کنند و الزامی در هویت‌بخشی دینی برای حل نیازهای معنوی نمی‌بینند (بست^۲، ۲۰۰۸).

قلمرو تعلیم و تربیت مهم‌ترین بستری است که می‌تواند در جهت تحقق یافتن معنویت در زندگی انسان‌ها نقش بسیار مؤثری ایفا کند. آموزش و پرورش در هر جامعه یکی از نهادهای تأثیرگذاری است که انتظار می‌رود به‌طور متوازن به جنبه‌های مختلف وجودی انسان توجه داشته و زمینه لازم را برای رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان فراهم سازد. برخلاف این انتظار، اکثر نظام‌های آموزشی با محدودنگری بر جنبه‌های شناختی تأکید کرده، سایر ابعاد وجودی انسان را نادیده گرفته و یا کمتر به آنها پرداخته‌اند (آقایی، ۱۳۹۲). درحالی‌که با توجه به مخاطبان فراوان و مستعدی که دارد و با عنایت به رسالت‌های آموزشی و پرورشی خود، باید برنامه تربیت اخلاقی و معنوی را جزء اصلی‌ترین و محوری‌ترین مسائل آموزشی و تربیتی خود قرار دهد (شاملی، ملکی و کاظمی، ۱۳۹۰). در واقع تا اواسط قرن هجدهم به‌نظر می‌رسید که تربیت معنوی همان تربیت اخلاقی یا تربیت دینی است. چنین تلقی میان اندیشمندان و فهم عمومی جامعه رواج داشت و جداسازی مشخصی میان آنها قائل نبودند؛ اما بعدها این تلقی اصلاح و تمایز معناداری بین این اقسام تربیت ایجاد شد؛ به‌گونه‌ای که در نظر برخی، مرز آشکار و چه‌بسا ناهمپوشانی میان این مفاهیم وجود دارد؛ به‌طوری‌که دین بر مفهوم و حضور همه‌جایی خدا تأکید دارد؛ درحالی‌که در برخی نظرگاه‌ها معنویت در کنار سکولاریسم در مقابل این جریان می‌ایستد؛ لذا همان‌طور که برخی معتقد بودند، معنویت باید در خدمت دین باشد (لانگ و سدلی^۳، ۱۹۸۷). برداشتی که عموم متفکران غربی از معنویت دارند، غیرمتافیزیکی است و در آن به داشتن نوعی نظرگاه

1. Saecular
2. Best
3. Long & Sedley

عمیق و غیرسطحی به زندگی اکتفا می‌شود. وبستر^۱ (۲۰۰۴) چهار بعد درونگری، رابطه، تعادل بین آزادی انتخاب و فرهنگ، دید کل‌نگر و جامع برای معنویت لحاظ می‌کند که در هیچ کدام آنها نشانه‌ای از وجود خدا یا امر الوهی وجود ندارد.

به‌رغم گونه‌های متفاوت و فراوان رویارویی با معنویت، می‌توان دو جهت‌گیری کلی را در آنها از یکدیگر تمییز داد: جهت‌گیری دینی و جهت‌گیری فارغ از دین. این دو گونه جهت‌گیری نسبت به معنویت را نمی‌توان منطبق بر یکدیگر تلقی کرد و هریک از جهت‌گیری‌های دوگانه (دینی و فارغ از دین) نسبت به مسئله معنویت، اساساً مفروضه‌ها و اهداف متفاوتی دارند. باید توجه جدی کرد که بازگشت به معنویت که امروزه در مغرب زمین شایع شده است، جهت‌گیری و پیامی متفاوت از دینداری و تربیت دینی دارد و بنابراین فرایند و پیامدهای تربیتی آن نیز متفاوت از تلقی معنویت با جهت‌گیری دینی است (باغکلی و همکاران، ۱۳۹۲).

در یک دیدگاه دیگر، رابطه میان مفهوم معنویت و دین از دیدگاه اندیشمندان به سه نوع "جهانبینی دینی"، "غیردینی" و "فارغ از دین" تقسیم شده است (کیانی، مهرمحمدی، صادق‌زاده قمصری، نوذری، ۱۳۹۴) و سکولاریسم را می‌توان ذیل نسخه غیردینی قرار داد. سکولاریسم در اصطلاح، در معانی مختلف مانند: «جدانگاری دین و دنیا»، «غیرمقدس و غیرروحانی»، «عقلانیت» و «علم‌گرایی» به کار می‌رود (ویلسون، ۱۳۷۴) واژه لاتینی آن، سکولوم^۲، به معنای قرن و سده می‌باشد. سکولوم در زبان کلاسیک مسیحیت، نقطه مقابل ابدیت و جاودانگی الوهیت؛ یعنی زمان حاضر است و در اصطلاح به معنای هر چیزی است که به این جهان تعلق دارد و به همان مقدار، از خداوند و الوهیت دور است (وایتسکر، ۱۳۷۵). سکولاریسم در معنای عام به معنای جدایی دین از عرصه‌های زندگی و اغلب به معنای جدایی دین از سیاست است. اما حقیقت این است که سکولاریسم در حال جداکردن تفکر مذهبی از تمام ابعاد حیاتی بشر است، بدین صورت که می‌گوید: دین توان اداره اجتماع و پاسخگویی به نیازهای افراد اجتماع را ندارد، پس هر آنچه رنگ و بوی مذهبی می‌دهد از صحنه فعالیت‌ها و تصمیم‌های اجتماعی حذف شده و به زوایای تاریک زندگی فردی پناه ببرد، بدون اینکه در اداره امور اجتماع هیچ دخالتی داشته باشد (ربانی گلپایگانی، ۱۳۷۶).

1. Webster
2. Saeculum

باید اذعان کرد همان‌گونه که سکولاریسم ریشه در فرهنگ مغرب زمین دارد، تبعات آن از جمله تربیت سکولار هم برگرفته از همان فرهنگ خاص است، به طوری که در مشرق زمین و از جمله در کشور ما این مفهوم جایگاه پررنگی نداشته و ندارد و تربیت سکولار دنباله تربیت لیبرال است. بنابراین در تعریف تربیت سکولار، آموزش و پرورشی مدنظر است که از لحاظ ساختار، محتوا و وسعت به اشکال گوناگون دانش هدایت کند. باید در نظر داشت که در این معنا دانش به خودی خود مورد توجه است، نه آن دانشی که مثلاً از لحاظ شغلی، سودمند باشد یا فضیلت‌های اخلاقی را دربرگیرد. درحقیقت آنچه مدنظر است خود دانش است و نه تبعات آن (هرست^۱، ۱۹۶۵، درپیترز^۲، ۱۹۸۷).

در مقابل آن، ضرورت توجه به تربیت معنوی آنگاه جلوه بیشتری پیدا می‌کند که بفهمیم بشر امروز گرفتار دشمنانی شده است که هر روز تلاش بیشتری می‌کنند تا او را از معنویت الهی دورتر کنند و دلش را کور و او را در ظلمت‌های تزیین شده غرق سازند (انتظامی بیان و احقر، ۱۳۹۴) و سکولار را جایگزین، تربیت دینی سازند. درحالی که از عواقب نظام آموزشی سکولار در گذشته می‌توان به توسعه و تأسیس مدارس مختلط، استخدام معلمان ناهمجنس با شاگردان، منع حجاب در مدارس و دانشگاه‌ها، کاهش تدریجی زمان و مواد درسی دینی، تغییر محتوای کتب دینی بدون توجه به آرای علما، بی‌رغبتی نسبت به اجرای مراسم مذهبی، عدم لحاظ معیارهای اخلاقی، مذهبی، مهجور شدن کتاب قرآن کریم و... اشاره کرد که همگی از نتایج و ثمرات آموزش و تربیت سکولار بود که در گذشته ضربات و لطمات سنگینی به نظام آموزش و پرورش ایران وارد کرد (علم‌الهدی، ۱۳۸۱). در سال‌های اخیر نیز بحث تربیت سکولار که ریشه در فرهنگ غربی دارد، دوباره مورد توجه قرار گرفته است. تا آنجا که مقام معظم رهبری ضمن تأکید بر ضرورت ایجاد تحول در نظام آموزشی کشور و ضددینی، غربی و ترجمه‌ای بودن بافت و ساختار گذشته آن، تصریح کردند: «با وجود همه کارهای ارزشمندی که بر پایه مبانی اسلامی و ملی انجام شده، نظام آموزش متحول نشده و پایه و اساس همان نظام قدیمی باقی مانده است» (روزنامه کیهان، ۱۳۸۶). از این رو شناخت هرچه بیشتر تربیت سکولار و مؤلفه‌های تربیت معنوی آن می‌تواند در ایجاد یک نظام آموزشی متناسب با شرایط کنونی جامعه ما مفید باشد.

به هر صورت اهمیت و ضرورت تربیت معنوی را می‌توان از منظر آثار و نتایج مختلفی که در پی دارد، مورد بررسی قرار داد. ما در آغاز قرنی به‌سر می‌بریم که علی‌رغم پیشرفت‌های سریع علوم، موضوع انحطاط اخلاقی از ویژگی‌های آن است. حجم بالای اخبار مربوط به استفاده از مواد مخدر، جرم و جنایت‌هایی که در اشکال مختلف صورت می‌گیرد، خودکشی و غیره جلوه‌هایی از این حقیقت است که بشریت را در پرتگاه اخلاقی قرار داده است. بنابراین، ما به اخلاق واقعی و معنویت حقیقی نیازمندیم (مهرمحمدی و صمدی، ۱۳۸۲). امروزه، جهل آموزش معنوی منجر به بهره‌کشی و استثمار، فساد، تجاوز، کشتار، فاجعه، خودخواهی و نفرت شده است. به شکلی که انسان در هزاره سوم، با بحران‌های بزرگی روبه‌رو شده‌اند. علاوه بر بحران‌های خارجی، مردم در داخل نیز درگیر بحران‌هایی هستند که به مراتب قوی‌تر، پیچیده‌تر و فاجعه‌بارتر است؛ مانند بحران در حفظ هویت، ارزش‌ها، انتخاب هدف، حفظ تمامیت خود، دانش دینی و فهم دینی، تفکر انتقادی و استدلال و درنهایت بحران در ایمان و اخلاق انسانی (سلیمان‌پور، ۲۰۱۴). فرانکل^۱ و الکنس^۲ معتقدند که ما در دوران سرگشتگی معنوی به سر می‌بریم و این درحالی است که بسیاری از افراد عطش معنویت دارند (قاسم‌پور و نصر اصفهانی، ۱۳۹۱).

از آنجاکه در سال‌های اخیر، افراد گرایش فزاینده‌ای به عوالم معنوی دارند (قاسم‌پور و نصر اصفهانی، ۱۳۹۱). برخی چنین استدلال می‌کنند که ما در آستانه یک رنسانس معنوی^۳ هستیم. به‌بیان دیگر، پس از فروکش کردن طغیان مادیگرایی که تمام مظاهر معنوی انسان‌ها را در معرض خطر قرار داد، هم‌اکنون، زمزمه بازگشت به "معنویت" به عرصه‌های زندگی اجتماعی و فرهنگی آغاز شده است. به‌بیان دیگر، پیوند دادن نیاز معنوی آموزشی و پرورشی با سایر تحولاتی که در این سیاره رخ می‌دهد، اهمیت بسزایی دارد (میلر^۴، ۲۰۱۰). نهضت معنویت‌گرایی به‌عنوان یک جریان فکری جدید همچنان رو به گسترش است و عرصه‌های مختلف زندگی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. عرصه آموزش و پرورش نیز از این جریان بی‌تأثیر نبوده است، به‌گونه‌ای که برنامه‌ریزان آموزشی در سطوح مختلف درصدد برآمده‌اند تا رویکردهایی را برای تدوین برنامه‌های آموزشی معنویت‌گرا ارائه دهند (صفایی مقدم، ۱۳۹۰). برنامه‌های درسی نظام‌های تعلیم و تربیت،

1. Frankl
2. Elkins
3. Spiritual Renaissance
4. Miller

می‌تواند بهترین موقعیت را برای تبلور و رشد معنویت در افراد فراهم سازد. برنامه درسی قلب نظام آموزشی است (نال^۱، ۲۰۱۰) که می‌تواند زمینه، فرصت‌های مناسب، محتوا و نیز روش‌های مفیدی را برای پرورش و اعتلای وجود همه‌جانبه افراد تدارک‌کننده (قاسم‌پور و نصر اصفهانی، ۱۳۹۱).

از آنجا که نظام تربیتی غرب براساس نوعی جهان‌بینی و فلسفه خاص حاکم بر آن شکل گرفته است، نمی‌تواند با اصول و مبانی جامعه اسلامی هماهنگی داشته باشد بر همین اساس، تبیین مبانی، اهداف، اصول و روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی با استفاده از منابع اسلامی بسیار لازم و ضروری است (شکریان، ۱۳۸۸)؛ زیرا تربیتی که بر پایه تعالیم درست دینی صورت گیرد و سمت و سوی الهی و متعالی داشته باشد، به یقین تأثیرگذار و نقش‌آفرین خواهد بود و هنگامی که در پرتو تربیت معنوی، رابطه انسان نسبت به معبود خود، در مسیر درست قرار گیرد و زندگی او رنگ و بوی الهی یابد، تربیت واقعی صورت گرفته و انسان توانسته است گام‌های بلندی بردارد (انتظامی بیان و احقر، ۱۳۹۴). از این رو، مؤلفه‌های «معنویت‌گرایی» و «تربیت معنوی» براساس آموزه‌های اسلامی، به‌عنوان معیارهای سنجش و ارزیابی هر نوع معنویت‌گرایی صادق و کاذب و دینی و غیردینی خواهند بود تا انسان بیابد که کدام معنویت کارآمد، پویا، زندگی‌ساز، سعادت‌آفرین و کمال‌بخش است و کدام معنویت دروغین، تخدیرکننده و ویرانگر است؛ زیرا در دنیای مدرن، معنویت‌های گوناگونی عرضه شده است تا به نام معنویت مدرن برای انسان مدرن، خلأهای روحی و فقر معنوی و بحران‌های شخصیتی انسان معاصر را حل و فصل نمایند و به‌همین دلیل جنبش‌های نوپدید، معناگرایی‌های جدید و عرفان‌های مدرنیستی به راه افتاد تا بحران انسان معاصر که به تعبیر استاد شهید مطهری «خود بحران ماهیت معنوی ندارد ولی ریشه‌اش امر معنوی است» (مطهری، ۱۳۸۶: ۴۵۳) را علاج و درمان نمایند و به‌همین دلیل شناخت مؤلفه‌ها و شاخص‌های معنویت‌گرایی از رهگذر آیات قرآن موافق وحی امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.

بنابراین، نظریه‌اینکه، ممکن است در جامعه کنونی، بعضی از مؤلفه‌های تربیت سکولار به‌عمد یا غیرعمد به‌عنوان مؤلفه‌های تربیت معنوی دینی جا باز کرده باشند و حتی میان اسناد بالادستی نیز قرار گرفته باشند، به‌نظر می‌رسد، شناسایی و نیز دسته‌بندی مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های

دینی و غیردینی راهگشا بوده و مانع از تحویل افرادی به ظاهر معنوی اما با معنویت سکولار به جامعه خواهد شد. از سوی دیگر، به اعتقاد برخی از متخصصان تعلیم و تربیت، بحران تربیتی^۱ موجود در جهان، به ویژه جهان اسلام، محصول جدایی غیرمنصفانه نظام تربیتی موجود از منابع اصیل و حیاتی است. آنها تنها راه نجات از این بحران را که به معنای نجات بشریت به تمام معناست، روی آوری مجدد به منبع لایزال الهی خصوصاً در حوزه تعلیم و تربیت می دانند (صادق زاده قمصری، ۱۳۷۹). در این میان «قرآن کریم»، کتاب مقدس مسلمانان و منبع اصیل و حیاتی که مظهر رحمت و جلوه ربوبیت خداوند و نیز کتاب شناخت و تربیت انسان است؛ به دلیل برخورداری از هویت تربیتی ویژه و با تمام محتوای متعالی اش، چشمه‌ای جوشان در تنظیم حیات اجتماعی بشر است و نیز منبعی کامل و جامع و راهنمایی اساسی در ابعاد گوناگون زندگی بشر و به ویژه بعد معنوی و «تربیت معنوی» تمام انسان‌ها، بالخصوص در جامعه‌ای اسلامی مانند ایران می باشد. بنابراین، نظریه‌ای که ممکن است در جامعه ما، بعضی از مؤلفه‌های تربیت سکولار به عمد یا غیرعمد به عنوان مؤلفه‌های تربیت معنوی دینی جا باز کرده باشند و حتی میان اسناد بالادستی نیز قرار گرفته باشند، به نظر می‌رسد، شناسایی و نیز دسته‌بندی مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های دینی و غیردینی راهگشا بوده و مانع از تحویل افرادی به ظاهر معنوی اما با معنویت سکولار به جامعه خواهد شد و از آنجاکه اسناد بالادستی راهنمای عمل نظام آموزشی و تعلیم و تربیت جامعه ماست، بنابراین میزان برخورداری آن از آموزه‌های قرآنی به ویژه در بعد معنوی می‌تواند راهنمای صحیح برای تربیت معنوی باشد. بالخصوص هنگامی که بشر بیش از هر زمان دیگر به معنویت نیاز دارد. از این رو، پژوهش حاضر با نگاهی جامع‌نگر، دنبال شناسایی و استنباط مؤلفه‌های تربیت معنوی موجود در آموزه‌های قرآن و آموزه‌های سکولاریسم از متون معتبر و سپس بررسی میزان مطابقت آن با مؤلفه‌های موجود در اسناد بالادستی است.

سؤالات پژوهش

پژوهش حاضر دنبال پاسخگویی به سؤالات ذیل است:

- مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های دینی (قرآن) کدامند؟

- مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های غیردینی (سکولاریسم) کدامند؟
- چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین مؤلفه‌های تربیت معنوی شناسایی شده در آموزه‌های دینی (قرآنی) و غیردینی (سکولاریسم) وجود دارد؟
- مؤلفه‌های تربیت معنوی در اسناد بالادستی برنامه درسی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟
- میزان مطابقت مؤلفه‌های تربیت معنوی شناسایی شده در هر دو حوزه با مؤلفه‌های تربیت معنوی اسناد بالادستی برنامه درسی ایران چقدر است؟

مبانی نظری

اهمیت و ضرورت تربیت معنوی را می‌توان از منظر آثار و نتایج مختلفی که در پی دارد، مورد بررسی قرار داد و برای معنویت، رویکردهای گوناگونی مطرح است. برخی رویکردهای معنویت را در برابر ماده و جهان مادی به کار می‌برند که می‌توان این رویکرد را رویکرد غیردینی به معنویت نامید. گاهی اوقات معنویت با یک امر قدسی یا یک چیز دینی ارتباط دارد که می‌توان این را رویکرد دینی به معنویت نامید؛ بنابراین، می‌توان گفت که معنویت مفهوم پویا و منحصر به فردی است که دوگانگی بین ماده و ذهن، تضاد بین امر قدسی و الحاد، معنای غایی هدف و حقیقت تجربه انسانی را دربر می‌گیرد (سلحشوری، ۱۳۹۰). مفهوم «معنویت» نزد متفکران دینی و غیردینی از معنای متفاوتی برخوردار است. در منابع دینی، کاربرد مفهوم معنویت مبتنی بر «ایمان به ارکان دینی» است؛ اما کاربرد این مفهوم در زمینه غیردینی، تأکید بر ظرفیت وجودی آدمی در حل مسائل زندگی جاری، برای نیل به آرامش و کمال (نسبی) است (باغگلی و همکاران، ۱۳۹۴). اما تعریف معنویت مثل سایر مفاهیم معرفت بشری تعریف دقیق و مشخصی ندارد. به طوری که یونگ و کوپسن^۱ (۲۰۱۰) معتقدند هنوز تعریف دقیقی از معنویت وجود ندارد. با این حال، در نظریه‌هایی که معنویت را توضیح داده و بررسی کرده‌اند، کلمه فردی، زندگی، اصول، روح‌بخش، خداوند، کیفیت، ارتباط و متعالی مشاهده می‌شود. هیل^۲ (۲۰۰۰) معتقد است هر تفکر یا رفتاری را می‌توان معنوی تلقی کرد. آنچه حائز اهمیت است این که حس تعالی جزو لاینفک معنویت است؛ بنابراین، هر آنچه را که به شکل‌گیری حس تعالی و مقدس در آدمی منجر بشود، می‌توان معنوی قلمداد

1. Young & Koopsen

2. Hill

کرد (هیل، پارگامنت، هود، مک کولا، سیرز، لارسون و زینبار^۱، ۲۰۰۰). معنویت، جوهر وجود آدمی است و آدمی را متناسب با طبیعت جستجوگرش به جستجوی معنا در زندگی ترغیب میکند، به عبارتی، معنویت را می‌توان نوعی ابزار آگاهی‌بخشی دانست که به صورت ذهنی موجب ایجاد آگاهی در ضمائر افراد می‌شود (گئورکی و ویلسون، ۲۰۱۳). معنویت به بالاترین مرتبهٔ هرم نیازهای مازلو اشاره دارد؛ جایی که انسان از نیازهای فیزیکی و مادی عبور می‌کند و به تعالی روح و خود شکوفایی می‌رسد و به نیاز اصلی زندگی‌اش که جستجوی معناست، پاسخ می‌دهد. اگر دنبال یک کلمه برای توصیف معنویت باشیم، آن کلمه «ارتباط متقابل» است؛ جایی که انسان به درجه‌ای از درک ارتباط متقابل خود با فراطبیعت می‌رسد (میتروف و دنتون^۲، ۱۹۹۹).

هند^۳ (۲۰۰۳) با ارائه تحلیلی فلسفی از مفهوم «تربیت معنوی» و شکل‌دهی یک نظام طبقه‌بندی منطقی از ترکیب کلمات تربیت و معنویت، تعاریف و معانی تربیت معنوی را به چهار دسته تقسیم کرده است که عبارتند از: ۱. تربیت براساس اصول معنوی، ۲. تربیت روح انسان، ۳. تربیت در یک فعالیت معنوی ۴. تربیت در یک گرایش یا حالت معنوی (به نقل از اشعری، باقری و حسینی، ۱۳۹۱).

تربیت معنوی در بعد شناختی بر بینش‌ها، در بعد عاطفی بر گرایش‌ها و در بعد عملی بر فعالیت‌های خاص استوار است و در همه ابعاد زندگی انسان تأثیر می‌گذارد. از این رو، به نظر می‌رسد به لحاظ گفتمان عصر معنویت‌گرایی، مفهوم تربیت معنوی، بیش از سایر عناوین تربیت مدنظر قرار گیرد و در قالب تربیت دینی بیشتر نمود پیدا کند (مرادی و همکاران، ۱۳۹۳). از دیدگاه علامه طباطبایی، تربیت معنوی در جهت‌دهی به فرایند تجرد نفس و متناسب با فطرت ربوبی او معنا می‌یابد که در پی تقویت میل، تفصیل معرفت و انجام عمل متناسب با آن است. بدین‌روی، اهداف تربیت معنوی دارای سه جنبه شناختی، گرایشی و عملی است (اشعری و همکاران، ۱۳۹۱). با توجه به معنای «تربیت» و «معنویت»، در تعریف «تربیت معنوی» می‌توان گفت: «تربیت معنوی»، عبارت است از: پروراندن و رشد دادن معنویت فطری متربی تا رسیدن وی به مرز ایمان و دیدن باطن و ماورای ظاهر دنیا و رهایی از تعلقات مادی و ایجاد حال و شور و جاذبهٔ قوی و شدید و در عین حال، منطقی و صحیح برای حرکت به سوی خدای یگانه و فرار گرفتن تحت ولایت

1. Hill, Pargament, Hood, McCullough, Swyers, Larson, & Zinnbauer
2. Mitroff & Denton
3. Michael Hand

نورانی او (طباطبایی، ۱۴۷۱، ق، ج ۲: ۳۴۶).

این تعریف ریشه در آیات قرآن دارد. خدای تعالی در قرآن فرموده است: خداوند، ولی و سرپرست کسانی است که ایمان آورده‌اند. آنها را از ظلمت‌ها، به سوی نور بیرون می‌برد^۱ (بقره: ۲۵۷). خداوند نور آسمان‌ها و زمین است... خدا هر که را بخواهد به نور خود هدایت می‌کند^۲ (نور/۳۵). «هدایت به نور» همان تربیتی است که موانع بهره‌بردن از نور الهی را از وجود انسان پاک و راه اتصال به منبع نور را هموار می‌کند؛ زیرا انسان از همان آغاز خلقت، دارای نوری فطری است که نوری است اجمالی؛ اگر مراقب او باشند ترقی می‌کند و تفصیل می‌پذیرد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ق، ج ۲: ۳۴۶).

پیشینه تجربی پژوهش

در داخل و خارج از کشور پژوهش‌هایی در این زمینه انجام گرفته است که به برخی از آنها اشاره می‌شود. ادیب‌منش، لیاقت‌دار و نصر (۱۳۹۷)، در پژوهش خود با عنوان "تبیین ابعاد و مؤلفه‌های برنامه درسی معنوی براساس منابع و متون مرتبط با آن" به این نتیجه دست یافتند که برنامه درسی معنوی شامل چهار بعد هنر و زیباشناسی، تعقل، اخلاق و روح می‌باشد. کابیدی، جباری (۱۳۹۵)، در پژوهش خود دریافتند که سکولاریسم و برخی تبعات آن مانند تربیت سکولار، ریشه در فرهنگ مغرب‌زمین دارند. اساساً تربیت سکولار بر آموزش و گسترش علوم تأکید دارد و در برنامه‌های درسی خود، آموزش تعالیم دینی را نمی‌گنجانند. برعکس تربیت دینی در کشورهای اسلامی، به‌ویژه کشور ما ریشه‌های عمیق دارد و بین آموزش تعالیم دینی و علوم گوناگون مغایرتی نمی‌بیند. باغکلی، شعبانی و رکی، نهایندی و غفاری (۱۳۹۴)، در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل و نقد رویکردهای تربیت معنوی نوپدید" نشان دادند که معنویت‌های نوپدید، به‌رغم اثرگذاری‌های مقطعی و موضعی، به‌دلیل برخورداری از ساختار متناسب با شرایط وجودی انسان و نیز ضعف در روش‌های پیشنهادی برای تحقق اهداف خود در درازمدت با دشواری مواجه هستند. کیانی، مهرمحمدی، صادق‌زاده قمصری و نوذری (۱۳۹۴)، در پژوهشی با

۱. «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

۲. «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ»

عنوان "تبیین رویکردهای موجود درباره تربیت معنوی کودکان و نقد آنها با تأکید بر آموزه‌های اسلامی" ابتدا تاریخچه تربیت معنوی کودکان را به اختصار ارائه داده؛ سپس با طرح سه جهان‌بینی عمده که شامل جهان‌بینی دینی، جهان‌بینی فارغ از دین و جهان‌بینی غیردینی (سکولار) است؛ درباره نوع رابطه میان دین و معنویت، به تبیین تربیت معنوی کودکان پرداختند. پاپی، دریکوندی و هاشمی (۱۳۹۳)، در پژوهش خود با عنوان "تربیت معنوی، چپستی و چرایی" به این نتیجه رسیدند که تحقق هدف اصلی و غایت نهایی دین، تربیت معنوی و روحی انسان، جز از طریق حضور همه‌جانبه فرهنگ دینی و حاکمیت ارزش‌ها و نگرش‌ها، معیارها و الگوهای تربیتی دین در همه سطوح و شئون جامعه میسر نخواهد بود. یارمحمدیان، فروغی ابری، میرشاه جعفری و اوجی‌نژاد (۱۳۹۱)، پژوهشی با عنوان "بررسی تطبیقی رویکردهای تربیت معنوی با توجه به مؤلفه‌های برنامه درسی در چند کشور جهان" را انجام دادند. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از وجود شباهت‌ها و تفاوت‌های شایان توجهی بین اهداف، محتوا و روش‌های تدریس در کشورهای مورد مطالعه (استرالیا، ژاپن و ترکیه) بوده است. شباهت‌ها بیشتر در اهداف و گهگاه در محتوا، اما تفاوت‌ها بیشتر در روش‌های تدریس وجود دارند. هویدت^۱ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان "دینداری، معنویت و سلامت در جامعه سکولار" بیان کرده است: در نظریه سکولاریزاسیون، نیازهای وجودی معنوی و مذهبی برطرف نمی‌شود، اما این نیازها را باید به‌عنوان جنبه‌های اساسی انسانی در نظر گرفت. کسون^۲ (۲۰۱۹)، در پژوهشی با عنوان "آموزش دینی: زمان و مکانی خلاق برای رشد معنوی" آموزش دینی را در مدارس متوسطه کلیسای انگلیسی و ولزی؛ هم یک رشته علمی سخت‌گیرانه و هم فرصتی برای مشارکت قدرتمند در رشد معنوی دانش‌آموزان قلمداد می‌کند. بیندر^۳ (۲۰۱۱)، در پژوهشی با عنوان "بررسی سواد معنوی کودکان در یک کلاس درس ابتدایی" یادآور شد که رشد معنوی و سوادآموزی معنوی دانش‌آموزان باید به‌عنوان یک اولویت اساسی در برنامه‌های درسی مدارس ابتدایی مورد تأکید قرار گیرد، زیرا این رویکرد، باعث تحول اساسی در فرایندهای یاددهی و یادگیری مدارس شده، همه مشارکت‌کنندگان در محیط مدرسه را نیز کاملاً درگیر می‌سازد.

1. Niels Christian Hvidt
2. Ann Casson
3. Binder

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر تحلیل محتوای کیفی می‌باشد. بدین صورت که در بخش نخست به‌منظور گردآوری داده‌ها از منابع مستند (اسناد بالادستی، قرآن کریم و اسناد مربوط به تربیت سکولار) از روش پژوهش توصیفی - تحلیلی محتوا استفاده شده است و در مرحله دوم پژوهش، میزان همخوانی یافته‌ها با اسناد فوق‌الذکر بررسی شده است.

جامعه آماری پژوهش شامل کتاب مقدس قرآن کریم و تفسیر موضوعی راهنمای آیت‌الله هاشمی رفسنجانی (۱۳۸۶) و در بخش آموزه‌های سکولاریسم شامل کتاب‌ها، مقالات معتبر موجود در زمینه تربیت معنوی از دیدگاه سکولاریسم و در بخش اسناد بالادستی شامل سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نظام جمهوری اسلامی ایران و سند برنامه درسی ملی است. با توجه به ماهیت پژوهش و به‌علت انجام تحلیل محتوا، نمونه برابر جامعه می‌باشد. در این پژوهش ابزار گردآوری داده‌ها عبارتند از: چک‌لیست بررسی آیات قرآنی ناظر بر مؤلفه‌های تربیت معنوی و در پاره‌ای موارد تفسیرهای به‌عمل آمده از قرآن کریم، چک‌لیست بررسی اسناد مرتبط با تربیت معنوی از دیدگاه سکولاریسم و همچنین چک‌لیست بررسی اسناد بالادستی برنامه درسی از جمله سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی. واحد تحلیل؛ آیات، جملات، عبارات موجود در متن منابع فوق‌الذکر است. پس از مطالعه هر صفحه، مؤلفه‌های موردنظر مشخص شده و در سیاهه‌های مربوط وارد شد و در نهایت نسبت به تفسیر و تحلیل یافته‌ها اقدام شد. برای تعیین روایی ابزار چک‌لیست، از روایی محتوایی با استفاده از دیدگاه استاد راهنما و همچنین اساتید گروه علوم تربیتی دانشگاه تبریز بهره گرفته شد. جهت تعیین پایایی نیز از ضریب توافق لاوشه (CVR) استفاده شد. ضریب لاوشه معمولاً برای ارزیابی روایی محتوایی از نظر متخصصان درمورد میزان هماهنگی محتوای ابزار اندازه‌گیری و هدف پژوهش استفاده می‌شود. بدین‌منظور برای تعیین CVR در پژوهش حاضر از ۱۰ نفر از اساتید گروه علوم تربیتی و معارف درخواست شد تا هرآیتم چک‌لیست را براساس طیف سه‌قسمتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» بررسی نمایند. مقدار CVR، ۰/۸۲ به‌دست آمد که با توجه به حجم نمونه و مقدار به‌دست آمده می‌توان گفت چک‌لیست تنظیمی از پایایی بالایی برخوردار است.

روش اجرا

برای استنتاج مؤلفه‌های تربیت معنوی از آموزه‌های دینی (اسلامی) ضمن شناسایی معنا و مفهوم معنویت در قرآن شروع به شناسایی مؤلفه‌های این مفهوم در کتاب مزبور شد. برای شناسایی مؤلفه‌های تربیت غیردینی نیز اسناد، کتاب‌ها و مقالات موجود در زمینه تربیت معنوی از دیدگاه سکولاریسم مورد بررسی قرار گرفت. با استفاده از روش تحلیل محتوا و به کمک چک‌لیست، مفاهیم دال بر تربیت معنوی در منابع آموزه‌های قرآنی و منابع سکولار مورد بررسی قرار گرفت و مفاهیم استخراج شده در چک‌لیست تنظیم شده ثبت شد و بدین تربیت مقوله‌های تربیت معنوی در هر دو منابع استخراج شد که دارای تشابهات و تفاوت‌هایی می‌باشند. ضمن شناسایی این تشابهات و تفاوت‌ها به بررسی اسناد بالادستی برنامه درسی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه درسی ملی) اقدام شد و مؤلفه‌های تربیت معنوی موجود در اسناد با مؤلفه‌های شناسایی شده در آموزه‌های دینی و غیردینی مورد مقایسه قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

در این بخش به ترتیب سؤالات مطرح شده در مقدمه، نسبت به پاسخ آنها سؤالات اقدام می‌شود.

سؤال ۱. مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های دینی (قرآن) کدامند؟

باتوجه به اینکه، گزاره‌ها و مسائل دینی (در اسلام شیعی) در قدیمی‌ترین و رایج‌ترین تقسیم‌بندی به سه حوزه اعتقادات، اخلاق و شریعات (احکام عملی) تقسیم می‌شوند (خسروپناه، ۱۳۹۸: ۶۱ - ۴۵)؛ در پژوهش حاضر این سه حوزه به‌عنوان سه مؤلفه اصلی در نظر گرفته شده و مفاهیم دال بر تربیت معنوی در ذیل این حوزه‌ها به‌صورت جداگانه از منابع مورد نظر استخراج شد.

جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اعتقادی	۱. توحید	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ رحمن/ واقعه/ حدید/ حشر/ ممتحنه/ تغابن/ طلاق/ معارج/ نوح/ جن/ مزمل/ مدثر/ انسان/ نبأ/ نازعات/ عبس/ انشقاق/ بروج/ علق/ بینه/ تکوین/ قریش/ کافرون/ نصر/ اخلاص/ ناس. (۷۸ سوره)
	۲. معاد	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ یونس/ هود/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ واقعه/ حدید/ تغابن/ طلاق/ تحریم/ ملک/ قلم/ الحاقه/ معارج/ نوح/ مدثر/ قیامت/ انسان/ مرسلات/ نبأ/ نازعات/ عبس/ انفطار/ مطفین/ انشقاق/ بروج/ الطارق/ الأعلى/ غاشیه/ بلد/ التین/ العادیات/ ماعون/ مسد.
	۳. عدل	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ نحل/ اسراء/ طه/ انبیاء/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ روم/ احزاب/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جائیه/ احقاف/ محمد/ حجرات/ نجم/ قمر/ الرحمن/ حدید/ حشر/ ممتحنه/ طلاق/ جن/ مرسلات/ عبس/ بروج/ بلد/ شمس/ فلق.
	۴. امامت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ لقمان/ سجده/ احزاب/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ حدید/ منافقون/ طلاق/ تحریم/ قلم/ معارج/ نوح/ مزمل/ مدثر/ انسان/ نازعات/ الأعلى/ غاشیه/ انشراح/ قدر
	۵. نبوت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ قصص/ عنکبوت/ احزاب/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ حدید/ مجادله/ صف/ جمعه/ منافقون/ تغابن/ تحریم/ قلم/ الحاقه/ نوح/ جن/ مزمل/ شمس/ بینه/ تکوین.
اخلاقی (فضائل)	۱. آرامش	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ احزاب/ سبأ/ یس/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ زخرف/ دخان/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ الرحمن/ حشر/ تغابن/ انسان/ نبأ/ نازعات/ مطفین/ بروج/ فجر.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۲. آزادی	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ حجر/ نحل/ اسراء/ مؤمنون/ شعراء/ قصص/ عنکبوت/ سبا/ فاطر/ صافات/ ص/ زمر/ شوری / دخان/ محمد/ ق/ طور/ منافقون/ تغابن/ مدثر/ قیامت/ عبس/ بروج/ بلد/ علق.
	۳. اتحاد	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس / یوسف/ رعد/ ابراهیم/ کهف/ طه/ انبیاء/ مؤمنون/ نور/ شعراء/ روم/ احزاب/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جائیه/ حجرات/ ذاریات/ حشر/ علق/ بینه/ قریش.
	۴. احترام	بقره/ توبه/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ نمل/ عنکبوت/ لقمان / احزاب / صافات/ ص/ زخرف/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم / معارج/ جن/ نازعات/ عبس/ انفطار/ انشقاق/ فجر/ بلد/ شمس/ قریش.
	۵. احسان	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ حج/ قصص/ عنکبوت/ لقمان/ احزاب/ صافات/ ص/ زمر/ شوری/ احقاف/ ذاریات / نجم/ الرحمن/ ممتحنه/ ملک/ انسان/ مرسلات/ عبس/ انفطار/ مطففین/ بروج/ فجر/ بلد/ لیل/ علق.
	۶. اخلاص	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت / محمد/ فتح/ حجرات/ ذاریات / حدید/ صف/ تغابن/ طلاق/ مزمل/ مدثر/ انسان/ فجر/ لیل/ بینه / ماعون/ کوثر.
	۷. ادب	بقره/ آل عمران/ نساء/ توبه/ ابراهیم/ طه/ انبیاء/ قصص / حجرات/ نوح/ جن.
	۸. اراده	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ رعد/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ سجده/ احزاب/ ص/ زمر/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ قمر/ الحاقه/ مدثر/ قیامت/ انسان/ نازعات/ تکویر.
	۹. استقامت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ رعد/ حجر/ نحل/ کهف/ طه/ حج/ مؤمنون / فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ حدید / حشر/ ممتحنه/ صف/ ملک/ قلم / جن/ مزمل/ مدثر / انسان/ نازعات/ تکویر/ بروج/ الأعلى/ بلد/ انشراح/ علق/ بینه/ العصر/ کافرون.
	۱۰. استقلال	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ یوسف/ حجر/ نحل/ عنکبوت/ صافات/ فتح/ قلم/ ناس.
	اصلاح ذات‌البین	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ نحل/ اسراء/ طه/ نور/ شعراء/ نمل/ قصص/ روم/ احزاب/ سبا / صافات/ غافر/ شوری/ زخرف/ احقاف/ محمد/ حجرات / طور/ نجم/ ممتحنه/ نوح/ مطففین/ العصر.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۱۲. اعتدال	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام / نحل/ اسراء/ كهف/ طه/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ لقمان/ فاطر/ ص/ زخرف/ احقاف/ ذاریات/ الرحمن/ قلم/ نبأ/ نازعات/ تكویر/ انفطار الأعلى/ فجر/ بلد/ شمس/ التین/ علق/ بینه/ كوثر.
	۱۳. امانت	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ یوسف/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ قصص/ احزاب/ شوری/ تحریم/ معارج/ تكویر/ بینه.
	۱۴. امید	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ كهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنكبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب / فاطر/ یس/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح / ق/ طور/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ حشر/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ تحریم/ ملك/ قلم/ نوح/ قیامت/ الأعلى/ لیل/ ضحی/ فیل/ كافرون.
	۱۵. انابه	رعد/ عنكبوت/ روم/ سبا/ ص/ غافر / شوری/ ق/ ممتحنه.
	۱۶. اتفاق	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یوسف/ رعد/ ابراهیم / نحل/ اسراء/ مریم/ حج/ نور/ فرقان/ قصص/ روم/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ فصلت/ شوری/ محمد/ ذاریات/ نجم / حدید/ حشر/ منافقون/ تغابن/ طلاق/ قلم معارج / مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ الأعلى/ بلد / لیل/ ضحی / ماعون/ كوثر.
	۱۷. ایثار	بقره/ آل عمران/ نساء / توبه/ یوسف/ كهف/ شعراء/ یس / محمد/ حشر/ انسان.
	۱۸. بصیرت	بقره/ آل عمران/ مائده/ انعام/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ اسراء/ كهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنكبوت/ سجده / فاطر/ یس/ ص / غافر/ فصلت/ جائیه/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ حدید / حشر/ قیامت/ نازعات/ انشقاق.
	۱۹. تدبیر	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ مؤمنون/ نمل/ محمد/ طور.
	۲۰. تدبیر	بقره/ ص.
	۲۱. تذکر	اسراء/ كهف.
	۲۲. تزکیه	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه / رعد/ نحل/ مریم/ طه/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ لقمان/ فاطر/ شوری/ احقاف/ محمد/ ق/ نجم/ مجادله/ حشر/ جمعه/ تحریم/ مدثر/ نازعات/ عبس/ انشقاق/ الأعلى / شمس/ لیل/ العصر.
	۲۳. تسلیم	بقره/ نساء/ انعام / اعراف/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ انبیاء/ حج/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنكبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جائیه/ احقاف/ فتح/ حجرات/ ذاریات/ صف / تحریم/ قلم/ جن/ قدر/
	۲۴. تضرع	آل عمران/ انعام/ اعراف/ یوسف/ ابراهیم/ نحل/ مؤمنون/ فرقان/ احزاب/ شرح.
	۲۵. تعاون	بقره/ مائده/ انفال/ كهف/ سبا/ شوری/ تحریم/ العصر.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۲۶. تعقل	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جائیه/ احقاف/ محمد/ ق/ طور/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ حشر/ طلاق/ ملک/ قلم/ نوح/ مدثر/ قیامت/ نبأ/ نازعات/ عبس/ تکویر/ الطارق/ غاشیه/ فجر/ فیل/ ناس.
	۲۷. تعلم	بقره/ آل عمران/ مائده/ توبه/ یونس/ یوسف/ ابراهیم/ نحل/ کهف/ طه/ حج/ دخان/ قلم/ عبس/ تکویر
	۲۸. تقرب	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ اسراء/ کهف/ مریم/ انبیاء/ فرقان/ شعراء/ نمل/ روم/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ احقاف/ ق/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ مجادله/ تحریم/ معارج/ مزمل/ انسان/ نبأ/ نازعات/ مطفقین/ فجر/ بلد/ شمس/ لیل/ علق/ ماعون/ کوثر.
	۲۹. تقوا	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ فصلت/ زخرف/ دخان/ جائیه/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ واقعه/ حدید/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ تغابن/ طلاق/ قلم/ الحاقه/ نوح/ مزمل/ مدثر/ مرسلات/ نبأ/ شمس/ لیل/ علق.
	۳۰. تلاش	انفال/ اسراء.
	۳۱. تواضع	آل عمران.
	۳۲. توسل	بقره/ آل عمران/ اعراف/ یونس/ هود/ یوسف/ اسراء/ مریم/ فرقان/ صافات/ ص/ حشر/ ممتحنه.
	۳۳. توکل	آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ انبیاء/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ احزاب/ زمر/ غافر/ شوری/ مجادله/ ممتحنه/ تغابن/ طلاق/ ملک/ مزمل.
	۳۴. حجاب	اعراف/ اسراء/ نور/ احزاب/ مطفقین.
	۳۵. حرمت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ نحل/ اسراء/ مریم/ طه/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ قصص/ روم/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ محمد/ الرحمن/ واقعه/ مجادله/ تحریم/ قلم/ جن/ مطفقین/ فجر/ علق/ همزه.
	۳۶. حسن خلق	آل عمران/ مؤمنون/ دخان/ الرحمن/ قلم.
	۳۷. حسن ظن	حجرات.
	۳۸. حکمت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ انفال/ یوسف/ نحل/ مریم/ مؤمنون/ نور/ شعراء/ قصص/ لقمان/ احزاب/ یس/ ص/ زمر/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ فتح/ حجرات/ قمر/ الرحمن/ جمعه/ نبأ.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۳۹. حلم	آل عمران/ توبه/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ فرقان/ صافات/ تغابن.
	۴۰. حمیت	بقره/ آل عمران/ مائده/ انعام/ اعراف/ یونس/ هود/ ابراهیم/ کهف/ انبیاء/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ عنکبوت/ لقمان/ فاطر/ صافات/ زخرف/ دخان/ فتح.
	۴۱. حیا	بقره/ نساء/ اعراف/ قصص/ احزاب/ غافر/ انفطار
	۴۲. خشوع	بقره/ آل عمران/ نساء/ اعراف/ توبه/ هود/ یوسف/ اسراء/ انبیاء/ مؤمنون/ احزاب/ شوری/ حدید/ حشر
	۴۳. خضوع	بقره/ آل عمران/ مائده/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ رعد/ حجر/ نحل/ اسراء/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ روم/ احزاب/ ص/ زمر/ فصلت/ احقاف/ فتح/ نجم/ ملک/ قلم/ انشقاق
	۴۴. خوف	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ طه/ انبیاء/ حج/ نور/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ نبأ/ نازعات/ عبس/ تکویر/ انفطار/ مطففین/ الأعلى/ شمس/ لیل/ بینه/ العادیات/ القارعه/ قریش/ مسد.
	۴۵. دادخواهی	اعراف/ ص/ مجادله/ نبأ/ عبس/ تکویر/ شرح.
	۴۶. درک	بقره/ انعام/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ جائیه/ احقاف/ فتح/ حجرات/ نجم/ ملک.
	۴۷. دوستی	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ حج/ نور/ فرقان/ شعراء/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ محمد/ حجرات/ مجادله/ ممتحنه/ جمعه/ الحاقه/ معارج/ انسان/ عبس/ مطففین/ انشقاق/ بروج/ فجر/ بلد/ لیل/ ضحی/ انشراح/ علق/ بینه/ العادیات/ تکاثر/ همزه/ ماعون/ نصر.
	۴۸. رأفت	بقره/ نور/ قصص/ حدید.
	۴۹. رحم	بقره/ آل عمران/ انعام/ رعد/ کهف/ حج/ مؤمنون/ لقمان/ زمر/ نجم/ مدثر/ قیامت/ انسان/ مرسلات/ تکویر/ انفطار.
	۵۰. رضا	طه/ مجادله/ حاقه/ غاشیه/ فجر/ شمس/ لیل/ ضحی.
	۵۱. رضای خدا	بقره/ آل عمران/ مائده/ توبه/ مریم/ نمل/ سبا/ صافات/ احقاف/ محمد/ فتح/ نجم/ حدید/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ تحریم/ نوح/ جن/ مدثر/ انسان/ ضحی/ بینه.
	۵۲. زهد	بقره/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ هود/ حجر/ نحل/ اسراء/ طه/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ قصص/ ص/ غافر/ حدید/ تغابن.
۵۳. سازش	محمد.	
۵۴. سبقت	بقره/ توبه/ شعراء/ قصص/ احقاف/ حجرات/ واقعه/ مدثر.	

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۵۵. ستایش	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبا/ فاطر/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ جاثیه/ ق/ طورا/ حدید/ ممتحنه/ تغابن/ مرسلات/ بروج/ نصر.
	۵۶. سخاوت	هود/ حجر/ فاطر/ ذاریات/ قلم/ بروج/ لیل.
	۵۷. سکوت	آل عمران/ اعراف/ مریم/ احقاف.
	۵۸. شادی	بقره/ آل عمران/ مائده/ انعام/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ اسراء/ مریم/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ نمل/ قصص/ روم/ فاطر/ یس/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ محمد/ فتح/ ذاریات/ طور/ نجم/ واقعه/ حدید/ قیامه/ انسان/ نازعات/ عبس/ مطفین/ انشعاق/ غاشیه/ لیل/ شرح/ همزه/
	۵۹. شجاعت	آل عمران/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ اسراء/ طه/ انبیا/ شعرا/ قصص/ احزاب/ یس/ زمر/ غافر/ زخرف/ محمد
	۶۰. شرح صدر	نساء/ انعام/ اعراف/ توبه/ طه/ انبیا/ فرقان/ شعرا/ زمر/ فصلت/ زخرف/ مزمل/ شرح
	۶۱. شکر	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبا/ فاطر/ یس/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جاثیه/ احقاف/ طور/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ تغابن/ ملک/ انسان/ عبس/ بلد/ لیل/ انشراح/ العادیات/ قریش/ کوثر/.
	۶۲. صبر	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ نحل/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ دخان/ جاثیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ طور/ قمر/ قلم/ معارج/ مزمل/ مدثر/ انسان/ بلد/ تکوین/ العصر.
	۶۳. صداقت	بقره
	۶۴. صدق	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ مؤمنون/ نور/ شعرا/ نمل/ قصص/ احقاف/ حجرات/ ذاریات/ نجم/ مجادله/ حاقه.
	۶۵. صلح	بقره/ نساء/ مائده/ انعام/ انفال/ توبه/ طه/ نمل/ احزاب/ محمد/ فتح/ حجرات.
	۶۶. صلح رحم	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ فاطر/ صافات/ ص/ غافر/ زخرف/ احقاف/ محمد/ ق/ طور/ قمر/ حدید/ مجادله/ ممتحنه/ تغابن/ طلاق/ تحریم/ الحاقه/ معارج/ قیامت/ عبس/ انفطار/ انشعاق/ بلد/ مسد

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۶۷. عبرت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ مجادله/ حشر/ صف/ تغابن/ ملک/ الحاقه/ مدثر/ نازعات/ عبس/ بروج/ الأعلى/ غاشیه/ فجر/ تکوین/ العصر/ فیل.
	۶۸. عزت	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ نحل/ مریم/ طه/ انبیاء/ شعراء/ نمل/ سجده/ فاطر/ یس/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ فتح/ واقعه/ جمعه/ تحریم/ معارج/ بروج/ فجر/ بلد.
	۶۹. عفت	بقره/ آل عمران/ نساء/ اعراف/ توبه/ یوسف/ مریم/ انبیاء/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ نمل/ احزاب/ صافات/ زمر/ ذاریات/ الرحمن/ واقعه/ تحریم/ معارج/ مدثر.
	۷۰. عفو	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یوسف/ هجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ احزاب/ فاطر/ یس/ ص/ زمر/ غافر/ شورا/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ نجم/ تغابن/ طلاق/ انفطار/ انشقاق/ بروج/ نصر.
	۷۱. علم	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ مجادله/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ منافقون/ تغابن/ ملک/ قلم/ الحاقه/ نوح/ جن/ قیامت/ نبأ/ نازعات/ عبس/ تکوین/ انفطار/ مطفین/ انشقاق/ بروج/ الطارق/ الأعلى/ غاشیه/ فجر/ بلد/ انشراح/ علق/ قدر/ بینه/ العادیات/ تکوین/ همزه.
	۷۲. عمل	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ منافقون/ تغابن/ طلاق/ تحریم/ ملک/ قلم/ الحاقه/ معارج/ نوح/ جن/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ مرسلات/ نبأ/ نازعات/ عبس/ تکوین/ انفطار/ مطفین/ انشقاق/ بروج/ الطارق/ الأعلى/ غاشیه/ فجر/ بلد/ شمس/ لیل/ ضحی/ انشراح/ التین/ علق/ قدر/ بینه/ زلزال/ القارعه/ تکوین/ العصر/ قریش/ ماعون/ کوثر/ نصر/ مسد/ فلق/ ناس.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۷۳. عمل صالح	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ هود/ کهف/ مریم/ انبیاء/ حج/ مومنون/ نور/ فرقان/ شعرا/ نمل/ قصص/ سبأ/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ طور/ نجم/ واقعه/ حدید/ منافقون/ تغابن/ طلاق/ ملک/ مزمل/ قیامت/ انسان/ مرسلات.
	۷۴. عهد	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ یوسف/ رعد/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ مومنون/ قصص/ احزاب/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ غافر/ شورا/ زخرف/ فتح/ نجم/ واقعه/ حدید/ حشر/ قلم/ معارج/ لیل/ کافرون.
	۷۵. غبطه	طه
	۷۶. فهم	زخرف
	۷۷. قضا و قدر	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ مریم/ طه/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ فتح/ نجم/ قمر/ واقعه/ حدید/ حشر/ تغابن/ طلاق/ تحریم/ ملک/ معارج/ نوح/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ مرسلات/ نبأ/ نازعات/ عبس/ مطفقین/ انشقاق/ بروج/ الطارق/ لیل/ قدر/ زلزله/ مسد.
	۷۸. کرامت	بقره/ آل عمران/ انفال/ حجر/ نحل/ اسراء/ مریم/ انبیاء/ فرقان/ شعراء/ یس/ صافات/ دخان/ حجرات/ الرحمن/ عبس/ تکویر/ انفطار/ فجر/ بلد/ علق.
	۷۰. عفو	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یوسف/ هجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مومنون/ نور/ فرقان/ احزاب/ فاطر/ یس/ ص/ زمر/ غافر/ شورا/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ نجم/ تغابن/ طلاق/ انفطار/ انشقاق/ بروج/ نصر.
	۷۹. کظم غیظ	آل عمران/ انعام.
	۸۰. محبت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ کهف/ مریم/ طه/ نور/ شعراء/ قصص/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ قیامت.
	۸۱. مشورت	بقره/ آل عمران/ اعراف/ انفال/ طه/ انبیاء/ نور/ شعراء/ نمل/ سبأ/ صافات/ غافر/ شوری/ طلاق/ قلم.
	۸۲. معاشرت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ هود/ یوسف/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ نور/ لقمان/ صافات/ حجرات/ ذاریات/ مجادله/ عبس/ تکویر/ انشقاق/ فجر.
	۸۳. موعظه	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ یونس/ هود/ حجر/ اسراء/ طه/ انبیاء/ نور/ فرقان/ شعراء/ قصص/ لقمان/ سجده/ سبأ/ یس/ صافات/ ص/ غافر/ دخان/ ق/ ذاریات/ قمر/ واقعه/ مجادله/ صف/ منافقون/ طلاق/ ملک/ قلم/ الحاقه/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ عبس/ الأعلى/ غاشیه/ فجر/ العصر.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (فضائل)	۸۴. مهربانی	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ اسراء/ مریم/ طه/ حج/ مؤمنون/ نور/ شعراء/ قصص/ عنکبوت/ فاطر/ ص/ زمر/ زخرف/ احقاف/ فتح/ حدید/ نوح/ مزمل/ نبأ/ بلد.
	۸۵. ندامت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ طه/ انبیاء/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ احقاف/ فتح/ حجرات/ ذاریات/ قلم/ الحاقه/ قیامت/ فجر.
	۸۶. نیت	توبه/ اسراء/ طه.
	۸۷. ورع	هود.
	۸۸. یقین	بقره/ آل عمران/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ رعد/ حجر/ انبیاء/ شعراء/ نمل/ قصص/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبا/ یس/ صافات/ ص/ زخرف/ دخان/ جائیه/ حجرات/ ذاریات/ طور/ نجم/ واقعه/ الحاقه/ قیامت/ نبأ/ نازعات/ عبس/ بروج/ بلد/ انشراح/ علق/ بینه/ تکوین.
اخلاقی (ردائیل)	۱. اختلاف	بقره/ آل عمران/ نساء/ ماده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ قصص/ روم/ سجده/ ص/ زمر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ حجرات/ ذاریات/ نجم/ حشر/ نبأ/ بینه/ مسد.
	۲. اذیت	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ طه/ انبیاء/ حج/ شعراء/ قصص/ عنکبوت/ روم/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ طلاق/ تحریم/ معارج/ مزمل/ مطفین/ بروج/ بلد/ شمس/ انشراح/ علق/ ماعون/ مسد/ فلق.
	۳. اسراف	آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ اسراء/ طه/ انبیاء/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ یس/ زمر/ غافر/ زخرف/ دخان/ ذاریات.
	۴. استهزا	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ هود/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبا/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جائیه/ احقاف/ محمد/ حجرات/ ذاریات/ طور/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ ملک/ معارج/ جن/ قیامت/ نبأ/ نازعات/ مطفین/ انشقاق/ الطارق/ همزه.
	۵. افترا	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ سجده/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ فتح/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ واقعه/ ممتحنه/ صف/ ملک/ قلم/ الحاقه/ جن/ مدثر/ نبأ/ تکوین/ مطفین.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
	۶. افراط و تفریط	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ نحل/ اسراء/ كهف/ طه/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ لقمان/ فاطر/ ص/ زخرف/ احقاف/ ذاریات/ الرحمن/ قلم/ نبأ/ نازعات/ تكویر/ انفطار/ الأعلى/ فجر/ بلد/ شمس/ تین/ علق/ بینه/ كوثر.
	۷. افساد	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ اسراء/ كهف/ طه/ انبیاء/ مؤمنون/ نور/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنكبوت/ روم/ احزاب/ یس/ صافات/ غافر/ شوری/ زخرف/ دخان/ محمد/ قمر/ مزمل/ نازعات/ عبس/ انفطار/ مطففین/ فجر/ بلد.
	۸. افشاگری	بقره/ آل عمران/ نساء/ انفال/ توبه/ یوسف/ اسراء/ مؤمنون/ نور/ شعراء/ قصص/ محمد/ تحریم/ مطففین/ زلزال/ العادیات/ همزه/ کافرون.
	۹. انتقام	بقره/ نساء/ مائده/ اعراف/ انفال/ توبه/ هود/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ حج/ روم/ سجده/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ محمد/ ذاریات/ نجم/ قمر/ مطففین/ الطارق.
	۱۰. انحراف	نساء
	۱۱. انحصارطلبی	بقره/ آل عمران/ نساء/ قصص.
	۱۲. انحطاط	كهف.
اخلاقی (رذایل)	۱۳. اندوه	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ كهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنكبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ زخرف/ احقاف/ ق/ نجم/ الرحمن/ حدید/ مجادله/ قلم/ الحاقه/ معارج/ مزمل/ قیامت/ نازعات/ عبس/ تكویر/ مطففین/ انشقاق/ الأعلى/ ضحی/ انشراح/ بینه.
	۱۴. اهانت	بقره/ نساء/ انعام/ یوسف/ حجر/ اسراء/ انبیاء/ مؤمنون/ شعراء/ احقاف/ قمر/ مجادله/ منافقون/ عبس.
	۱۵. بخل	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ توبه/ هود/ اسراء/ روم/ احزاب/ یس/ محمد/ نجم/ حدید/ حشر/ تغابن/ قلم/ معارج/ تكویر/ بلد/ لیل/ العادیات/ ماعون.
	۱۶. بغی	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ نحل/ حج/ مؤمنون/ ص.
	۱۷. بی‌تقوایی	نساء.
	۱۸. بهانه‌جویی	بقره/ آل عمران/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ ابراهیم/ اسراء/ طه/ انبیاء/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ روم/ احزاب/ یس/ صافات/ ص/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جائیه/ احقاف/ فتح/ قمر/ تغابن/ ملك/ مدثر/ قیامت/ مرسلات/ انفطار/ مطففین/ بینه/ قریش.
	۱۹. تبرج	احزاب.
	۲۰. تجسس	فاطر/ حجرات.
	۲۱. ترس	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ اسراء/ كهف/ مریم/ طه/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ الرحمن/ حدید/ مجادله/ حشر/ جمعه/ منافقون/ ملك/ قلم/ معارج/ نوح/ مدثر/ قیامت/ انسان/ مرسلات.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاق (ردایل)	۲۲. تکبر	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ انفال/ یونس/ هود/ یوسف/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ لقمان/ سبا/ فاطر/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ فتح/ حجرات/ ق/ طورا/ نجم/ قمر/ حدید/ منافقون/ ملک/ قلم/ مدثر/ انشقاق/ فجر/ بلد/ کافرون/ مسد.
	۲۳. تکذیب	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ ذاریات/ طورا/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ مجادله/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ تغابن/ ملک/ قلم/ الحاقه/ معارج/ نوح/ جن/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ مرسلات/ نبأ/ نازعات/ عبس/ انفطار/ مطفقین/ انشقاق/ بروج/ الطارق/ غاشیه/ بلد/ شمس/ لیل/ التین/ علق/ بینه/ ماعون.
	۲۴. تنبلی	آل عمران/ نساء.
	۲۵. جاسوسی	مائده/ توبه/ هود.
	۲۶. جدال/ جدل	بقره/ آل عمران/ نساء/ نحل/ اسراء/ کهف/ نمل/ یس/ صافات/ ص/ شوری/ انعام/ اعراف/ انفال/ هود/ رعد/ حج/ شعراء/ عنکبوت/ لقمان/ زمر/ غافر/ زخرف/ دخان/ ق/ نجم/ قمر/ مجادله.
	۲۷. جهل	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طورا/ نجم/ مجادله/ صف/ جمعه/ منافقون/ تغابن/ ملک/ قلم/ نوح/ جن/ مدثر/ قیامت/ ازعات/ عبس/ ضحی/ علق/ تکویر/ کافرون/ اخلاص.
	۲۸. چشم‌چرانی	بقره/ آل عمران/ طه/ نور/ فرقان/ احزاب/ صافات/ ص/ غافر/ محمد/ ق/ ذاریات/ واقعه/ حشر/ قلم/ مدثر/ نازعات/ عبس/ تکویر/ مطفقین/ غاشیه/ همزه/ نصر
	۲۹. حرص	بقره/ آل عمران/ اعراف/ یوسف/ نحل/ فصلت/ زخرف/ حشر/ تغابن/ معارج.
	۳۰. حسادت/ حسد	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ توبه/ یوسف/ حجر/ مؤمنون/ ص/ فتح/ حشر/ فلق.
	۳۱. حزن	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ سبا/ فاطر/ یس/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ زخرف/ احقاف/ ق/ نجم/ الرحمن/ حدید/ مجادله/ قلم/ الحاقه/ معارج/ مزمل/ قیامت/ نازعات/ عبس/ تکویر/ مطفقین/ انشقاق/ ب‌الأعلی/ ضحی/ انشراح/ بینه.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (رذایل)	۳۲. حسرت	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یوسف/ اسراء/ مریم/ انبیاء/ مؤمنون/ شعراء/ قصص/ احزاب/ فاطر/ یس/ صافات/ زمر/ زخرف/ واقعه/ حدید/ منافقون/ تغابن/ الحاقه/ انفطار/ فجر/ زلزله.
	۳۳. خیانت	بقره/ مائده/ انعام.
	۳۴. خدعه	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ طه/ شعراء/ نمل/ لقمان/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ غافر/ زخرف/ طور/ حدید/ قلم/ نوح/ مرسلات/ تکویر/ انفطار/ الطارق/ فیل/ فلق/ ناس.
	۳۵. خشم	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ لقمان/ احزاب/ سبأ/ صافات/ ص/ غافر/ شوری/ زخرف/ محمد/ فتح/ حجرات/ مجادله/ ممتحنه/ صف/ ملک/ قلم/ عبس/ بروج/ ضحی/ انشراح/ ماعون.
	۳۶. خصومت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ قمر/ واقعه/ حدید/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ منافقون/ تغابن/ قلم/ نوح/ جن/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ نبأ/ نازعات/ تکویر/ انفطار/ مطفین/ بروج/ الأعلى/ فجر/ بلد/ شمس/ ضحی/ علق/ العادیات/ فیل/ قریش/ کوثر/ کافرون/ نصر/ مسد/ فلق/ ناس.
	۳۷. خودبینی	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ یوسف/ ابراهیم/ نحل/ کهف/ مؤمنون/ فرقان/ نمل/ لقمان/ احزاب/ فاطر/ ص/ زمر/ فصلت/ زخرف/ نجم/ حدید/ جمعه/ ملک/ جن/ مدثر/ قیامت/ انفطار/ فجر/ بلد.
	۳۸. خودنمایی	بقره/ نساء/ انفال/ توبه/ اسراء/ کهف/ قصص/ صافات/ ص/ زمر/ محمد/ منافقون/ بلد/ ماعون.
	۳۹. خیانت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ انفال/ توبه/ یوسف/ نحل/ حج/ مؤمنون/ نمل/ احزاب/ غافر/ محمد/ طور/ حشر/ تحریم.
	۴۰. دروغ	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ نحل/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ شوری/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ حجرات/ ذاریات/ طور/ قمر/ مجادله/ حشر/ صف/ جمعه/ منافقون/ تغابن/ قلم/ جن/ قیامت/ نبأ/ نازعات/ عبس/ بلد/ علق/ کافرون.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
اخلاقی (ردایل)	۴۱. دشمنی	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ واقعه/ حدید/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ منافقون/ تغابن/ قلم/ نوح/ جن/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ نبأ/ نازعات/ تکوین/ انفطار/ مطفقین/ بروج/ الأعلى/ فجر/ بلد/ شمس/ ضحی/ علق/ قدر/ بینه/ العادیات/ فیل/ قریش/ کوثر/ کافرون/ نصر/ مسد/ فلق/ ناس.
	۴۲. دشنام	بقره/ نساء/ انعام/ مؤمنون/ عنکبوت/ واقعه/ نبأ/ همزه/ کوثر.
	۴۳. ذلت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ حجر/ نحل/ اسراء/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبأ/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ ذاریات/ طور/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ مجادله/ حشر/ منافقون/ تحریم/ قلم/ الحاقه/ معارج/ نازعات/ انشقاق/ غاشیه/ فجر/ بلد/ ضحی/ التین/ همزه/ مسد.
	۴۴. رشوه	بقره/ مائده.
	۴۵. ریا	بقره/ نساء/ انفال/ توبه/ اسراء/ کهف/ قصص/ صافات/ ص/ زمر/ محمد/ منافقون/ بلد/ ماعون.
	۴۶. ستم	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ حشر/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ طلاق/ تحریم/ قلم/ نوح/ جن/ انسان/ مطفقین/ بروج/ فجر/ بلد/ ضحی.
	۴۷. سرزنش	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ مجادله/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ تحریم/ ملک/ قلم/ معارج/ نوح/ انسان/ نبأ/ نازعات/ عبس/ انفطار/ مطفقین/ انشقاق/ بروج/ الأعلى/ غاشیه/ فجر/ بلد/ لیل/ ضحی/ علق/ بینه/ العادیات/ تکاثر/ همزه/ ماعون/ مسد.
	۴۸. سستی	آل عمران/ نساء/ انعام/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ قصص/ شوری/ زخرف/ محمد/ نجم/ واقعه/ صف/ معارج.
	۴۹. سفاهت	بقره/ نساء/ انعام/ اعراف/ یونس/ یوسف/ اسراء/ قصص/ جن/ مدثر.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
	۵۰. سوء ظن	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ یونس/ یوسف/ ابراهیم/ انبیاء/ مؤمنون/ نور/ شعراء/ قصص/ احزاب/ سبأ/ ص/ فصلت/ شوری/ زخرف/ جائیه/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ نجم/ مجادله/ حشر/ قیامت/ مطففین/ انشقاق/ بلد/ کافرون.
	۵۱. شقاوت	آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ یونس/ هود/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ روم/ سجده/ احزاب/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ طور/ قمر/ واقعه/ حدید/ منافقون/ تحریم/ قلم/ نوح/ الأعلى/ بلد/ شمس/ لیل.
	۵۲. شک	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ کهف/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ شعراء/ نمل/ عنکبوت/ روم/ سجده/ سبأ/ صافات/ ص/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ نجم/ حدید/ مجادله/ حشر/ جن/ مدثر/ نبأ/ نازعات.
اخلاقی (ردابلی)	۵۳. ضعف	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ منافقون/ ملک/ قلم/ الحاقه/ معارج/ جن/ مدثر/ قیامت/ انسان/ مرسلات/ نبأ/ عبس/ تکوین/ انفطار/ مطففین/ بروج/ الطارق/ غاشیه/ فجر/ بلد/ لیل/ علق/ تکوین/ فیل/ ماعون/ کافرون/ نصر/ اخلاص.
	۵۴. ضلالت	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ ق/ ذاریات/ نجم/ قمر/ واقعه/ حدید/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ منافقون/ طلاق/ ملک/ قلم/ نوح/ جن/ مدثر/ انسان/ نازعات/ تکوین/ مطففین/ ضحی/ التین/ علق/ بینه/ ناس.
	۵۵. طمع	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ اعراف/ توبه/ حجر/ طه/ ص/ نجم/ حشر/ قلم/ مدثر.
	۵۶. ظلم	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ حشر/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ طلاق/ تحریم/ قلم/ نوح/ جن/ انسان/ مطففین/ بروج/ فجر/ بلد/ ضحی.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)
	۵۷. عجله	بقره/ آل عمران/ اعراف/ یونس/ هود/ یوسف/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ زخرف/ جائیه/ احقاف/ حجرات/ ذاریات/ قمر/ حدید/ جمعه/ ملک/ قلم/ معارج/ مدثر/ قیامت/ عبس/ الأعلى.
	۵۸. غضب	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ یوسف/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ لقمان/ احزاب/ سبأ/ صافات/ ص/ غافر/ شوری/ زخرف/ محمد/ فتح/ حجرات/ مجادله/ ممتحنه/ صف/ ملک/ قلم/ عبس/ بروج/ ضحی/ انشراح/ ماعون.
	۵۹. غفلت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ روم/ لقمان/ سجده/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ منافقون/ طلاق/ ملک/ قلم/ جن/ مزمل/ قیامت/ انسان/ نازعات/ عبس/ مطففین/ بروج/ فجر/ بلد/ العادیات/ تکوین/ همزه/ ماعون.
اخلاقی (ردائیل)	۶۰. فخر فروشی	بقره/ نساء/ انفال/ هود/ کهف/ مریم/ مؤمنون/ شعراء/ قصص/ لقمان/ زخرف/ حجرات/ حدید/ قیامت/ بلد/ تکوین
	۶۱. فراموشی	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ توبه/ یوسف/ نحل/ کهف/ مریم/ طه/ حج/ مؤمنون/ فرقان/ سجده/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ جائیه/ فتح/ مجادله/ حشر/ نازعات/ الأعلى/ همزه/ ماعون/ ناس.
	۶۲. فسق	بقره/ آل عمران/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ یونس/ نحل/ اسراء/ انبیاء/ نور/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ سجده/ زخرف/ احقاف/ حجرات/ ذاریات/ حدید/ حشر/ صف/ منافقون/ نوح/ قیامت/ انفطار/ مطففین.
	۶۳. قساوت قلب	بقره/ آل عمران/ مائده/ انعام/ شعراء/ قصص/ یس/ زمر/ محمد/ حدید/ حشر/ مدثر/ نمل
	۶۴. کم‌فروشی	نساء/ انعام/ اعراف/ هود/ اسراء/ شعراء/ الرحمن/ مطففین
	۶۵. کنایه	مطففین
	۶۶. کینه	آل عمران/ اعراف/ حجر/ دخان/ محمد/ فتح/ حشر/ منافقون.
۶۷. لجاجت	بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ یونس/ هود/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ قمر/ واقعه/ حدید/ مجادله/ صف/ ملک/ قلم/ معارج/ نوح/ مدثر/ مرسلات/ نازعات/ عبس/ مطففین/ انشقاق/ بروج/ بینه/ کافرون.	

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهیم استخراج شده از آموزه‌های دینی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع (سوره‌های دارای این مفهوم)	
اخلاقی (ردایل)	۶۸. مکر	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ طه/ شعراء/ نمل/ لقمان/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ غافر/ زخرف/ طور/ حدید/ قلم/ نوح/ مرسلات/ نبأ/ تکویر/ انفطار/ الطارق/ فیل/ فلق/ ناس.	
	۶۹. ملامت	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ سبأ/ فاطر/ یس/ صافات/ ص/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ حجرات/ ق/ ذاریات/ طور/ نجم/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ مجادله/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ تحریم/ ملک/ قلم/ معارج/ نوح/ انسان/ نبأ/ نازعات/ عبس/ انفطار/ مطفین/ انشقاق/ بروج/ الأعلى/ غاشیه/ فجر/ بلد/ لیل/ ضحی/ علق/ قدر/ بینه/ العادیات/ تکاثر/ همزه/ ماعون/ مسد.	
	۷۰. مجادله	بقره/ انعام/ اعراف/ انفال/ هود/ رعد/ نحل/ حج/ شعراء/ عنکبوت/ لقمان/ زمر/ غافر/ شوری/ زخرف/ دخان/ ق/ نجم/ قمر/ مجادله.	
	۷۱. نزاع	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ کهف/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ شعراء/ نمل/ قصص/ روم/ سجده/ ص/ زمر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ حجرات/ ذاریات/ نجم/ حشر/ نبأ/ بینه/ مسد.	
	۷۲. نفاق	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ نحل/ اسراء/ مریم/ حج/ نور/ فرقان/ قصص/ روم/ سجده/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ یس/ فصلت/ شوری/ محمد/ ذاریات/ نجم/ حدید/ حشر/ منافقون/ تغابن/ طلاق/ قلم/ معارج/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ الأعلى/ بلد/ لیل/ ضحی/ ماعون/ کوثر.	
	۷۳. نمامی	قلم/ همزه/ مسد	
	۷۴. یأس	حمد/ بقره/ آل عمران/ نساء/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ نحل/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ قصص/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ سجده/ احزاب/ فاطر/ یس/ صافات/ زمر/ غافر/ فصلت/ شوری/ زخرف/ دخان/ جائیه/ احقاف/ محمد/ فتح/ ق/ طور/ نجم/ قمر/ الرحمن/ واقعه/ حدید/ حشر/ ممتحنه/ صف/ جمعه/ طلاق/ تحریم/ ملک/ قلم/ نوح/ قیامت/ الأعلى/ لیل/ ضحی/ فیل/ کافرون.	
	عملی	۱. نماز	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ یوسف/ رعد/ ابراهیم/ حجر/ اسراء/ کهف/ مریم/ طه/ انبیاء/ حج/ مؤمنون/ نور/ فرقان/ شعراء/ نمل/ عنکبوت/ روم/ لقمان/ احزاب/ سبأ/ فاطر/ صافات/ زمر/ شوری/ ق/ ذاریات/ طور/ حدید/ مجادله/ قلم/ معارج/ جن/ مزمل/ مدثر/ قیامت/ انسان/ مرسلات/ الأعلى/ فجر/ انشراح/ علق/ بینه/ العصر/ ماعون/ کوثر.
		۲. روزه	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ توبه/ مریم/ احزاب/ مجادله/ تحریم/ الحاقه/ الأعلى.
		۳. خمس	انفال/ معارج.

ادامه جدول ۱. مؤلفه‌ها و مفاهيم استخراج شده از آموزه‌های دينی (قرآن)

مؤلفه‌ها	مفاهيم دال بر تربيت معنوی	منابع (سوره‌های دارای اين مفهوم)
عملی	۴. زکات	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ ابراهيم/ مریم/ انبياء/ مؤمنون/ نور/ نمل/ روم/ لقمان/ احزاب/ فصلت/ مجادله/ معارج/ مزمل/ مدثر/ الأعلى/ لیل/ ضحی/ انشراح/ بينه/ ماعون.
	۵. حج	بقره/ آل عمران/ مائده/ توبه/ يوسف/ ابراهيم/ حج/ قصص/ فتح/ فجر.
	۶. جهاد	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انفال/ توبه/ نحل/ انبياء/ حج/ نور/ عنكبوت/ احزاب/ صافات/ غافر/ محمد/ فتح/ حجرات/ حدید/ حشر/ ممتحنه/ صف/ تغابن/ تحریم/ مزمل/ العاديات.
	۷. امر به معروف/ نهی از منکر	بقره/ آل عمران/ مائده/ انعام/ اعراف/ توبه/ هود/ كهف/ مریم/ طه/ حج/ نور/ نمل/ قصص/ لقمان/ قلم/ العصر.
	۸. تَوَكُّل و تَبَرُّی	بقره/ آل عمران/ نساء/ مائده/ انعام/ اعراف/ انفال/ توبه/ یونس/ هود/ يوسف/ رعد/ ابراهيم/ كهف/ مریم/ انبياء/ نور/ فرقان/ شعراء/ قصص/ عنكبوت/ سبأ/ فاطر/ یس/ ص/ زمر/ زخرف/ احقاف/ محمد/ حجرات/ ق/ مجادله/ حشر/ ممتحنه/ معارج/ لیل/ انشراح/ کافرون

در آموزه‌های دينی (قرآن)، مفاهيم دال بر تربيت معنوی در مؤلفه اعتقادی شامل ۵ مورد (اعتقاد به توحيد، معاد، عدل، امامت و نبوت) که همان اصول دين هستند؛ شناسایی شد و آیات و سوره‌هایی که به اين مفاهيم اشاره داشتند، استخراج گردید. در مؤلفه اخلاقی، مفاهيم دال بر تربيت معنوی به همراه سوره‌ها و آیات د در دو حیطه جداگانه شامل آراستگی به فضایل اخلاقی (با شناسایی ۸۸ مورد فضیلت اخلاق) و پرهیز از رذایل (با شناسایی ۷۴ رذيله) مشخص شد. مؤلفه‌های احکام عملی شامل ۸ مفهوم (نماز، روزه، خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، تَوَكُّل و تَبَرُّی) که همان شریعات و فروع دين هستند؛ می‌باشد.

سؤال ۲. مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های غیردینی (سکولاریسم) کدامند؟

جدول ۲. مؤلفه‌های استخراج شده از آموزه‌های غیردینی (سکولار)

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع
اعتقادی	مفاهیم تربیتی مستخرج از هستی‌شناسی تربیت سکولار	
	نفی رابطه هستی دنیا با هستی آخرت	(استیس، ۱۳۷۷: ۱۴۵ - ۱۴۴)
	ماده‌گرایی	(بیات، ۱۳۸۱: ۴۸۳ - ۴۸۲)
	تربیت طبیعی به جای تربیت معنوی	(کاردان، ۱۴۱: ۱۳۹۰)
	شکل‌گیری تصادفی هستی و پایان اتفاقی و بدون هدف آن	(رهنمایی، ۱۳۸۸: ۶۹)
	مفاهیم تربیتی مستخرج از انسان‌شناسی تربیت سکولار	
	حق‌گرایی در مقابل تکلیف‌گرایی	(سروش، ۱۳۷۴: ۷)
	نفی عبودیت و آزادی بی‌حد و حصر	(حداد عادل، ۱۳۷۸: ۷۲ - ۷۰)
	ملی‌گرایی افراطی	(گونتک، ۱۳۸۸: ۲۳۲)
	فردگرایی نهادی شده	(وئوتقی و میرزایی، ۱۳۸۷: ۱۳۰)
	باور به ظرفیت و توانمندی درونی انسان	(هدایتی، ۱۳۹۵)
	مفاهیم تربیتی مستخرج از معرفت‌شناسی تربیت سکولار	
	عقل‌گرایی محض	(شجاعی زند، ۱۳۸۱: ۱۳۵)
	تجربه‌گرایی	(محمدی، ۱۳۸۶: ۱۰۷)
	نفی رابطه علم و دین	(شوقمند، ۱۳۷۸: ۱۳۵ - ۱۳۴)
	تأکید بر مدرنیته	(گیلنر، ۱۳۷۷: ۲۲۵)
	پلورالیسم معرفتی	(مرعشی، ۱۳۹۳: ۸۶)
	مفاهیم تربیتی مستخرج از ارزش‌شناسی تربیت سکولار	
	نفی دخالت دین در تنظیم اصول ارزشی	(نیچه، ۱۳۷۳: ۲۵۷)
	شخصی و نسبی شدن ارزش‌ها	(سربخشی، ۱۳۸۸: ۵۷ - ۵۶)
تقدس‌زدایی از آموزه‌های اخلاقی	(آرون، ۱۳۷۷: ۵۷۴)	
محافظه‌کاری	(صادقی، ۱۳۷۸: ۵ - ۴)	
محقق بودن انسان در مقابل مکلف بودن	(مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۲۹۰)	
فردگرایی در حوزه ارزش‌ها	(آربلاستر، ۱۳۶۷: ۳۳ - ۳۲)	
اخلاقی	نفی دین یا بی‌توجهی به آن در تنظیم اصول و قواعد اخلاقی	(سربخشی، ۱۳۸۸: ۶۲)
	اصالت دادن به زندگی مادی در تنظیم رفتارهای اخلاقی	
	کم‌توجهی به مسئله نیت	
	نسبی و ذهنی شدن ارزش‌های اخلاقی	

ادامه جدول ۲. مؤلفه‌های استخراج شده از آموزه‌های غيردینی (سکولار)

مؤلفه‌ها	مفاهيم دال بر تربيت معنوی	منابع
اخلاقی	تغییر مفاهيم اخلاقی و جابه‌جایی فضیلت‌ها و رذیلت‌ها مانند	
	خودخواهی به‌جای نوع‌دوستی	(شجاعی زند، ۱۳۸۱: ۱۲۱ - ۱۱۹)
	مصلحت‌اندیشی به‌جای حق‌جویی	
	دم‌غنیمت‌شماری به‌جای عاقبت‌اندیشی	
	لذت‌جویی به‌جای تعالی‌خواهی	
	عاقبت‌طلبی به‌جای سعادت‌طلبی	
	مطالبه‌خرسندی دنیا به‌جای طلب رضایت خدا	
	منفعت‌طلبی به‌جای عدالت‌خواهی	
	کاهلی و سبک‌سری به‌جای تعبد و تقید دینی	
	تساهل و تسامح بی‌حد و حصر به‌جای تعصب و غیرت دینی	
نسبی‌گرایی در اخلاق		
عملی	محوریت و عاملیت تام انسان	(مرعشی، ۱۳۹۳: ۶۵)
	انتخاب‌گری آزاد	(هدایتی، ۱۳۹۵: ۵۹)
	تربیت شهروند مطلوب	(مرعشی، ۱۳۹۳: ۱۲۳ - ۱۱۹)
	تربیت نیروی متخصص	
	آموزش مهارت‌های زندگی	
	انجام مناسکی نظیر: ... براساس دستورات رهبر فرقه	(هدایتی، ۱۳۹۵: ۱۱۹)
	انجام مراقبه روزانه	
	تمرین سکوت و عدم داوری	
	پذیرش و عدم مجادله	
	تمرکز بر درون	
رؤیابینی		
تمرکز بر آرزوها و خواسته‌ها		
تکرار عبادات تأکیدی		

در تربیت غيردینی (سکولار)، مفاهيم تربيت اعتقادی از مبانی سکولاریسم شامل (هستی‌شناسی - انسان‌شناسی - معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی) به‌صورت جداگانه استخراج گشت. با بررسی این مفاهيم در پژوهش حاضر، درکل می‌توان گفت در دیدگاه سکولارها اعتقادات موجود در ادیان از قبیل (توحید، معاد، عدل، امامت، نبوت) نفی می‌شود و این اعتقادات توهمات فرض می‌گردد.

درمقابل، مؤلفه‌هایی از قبیل نفی عبودیت و آزادی بی‌حدوحصر، اعتقاد به شکل‌گیری تصادفی هستی و پایان اتفاقی و بدون هدف آن، نفی رابطه هستی دنیا با هستی آخرت، عدم باور به وحی، امامت، نبوت و به‌جای آن پیروی از رهبر فرقه‌های مختلف به چشم می‌خورد. در نهایت تربیت طبیعی به‌جای تربیت معنوی خودنمایی می‌کند. در مؤلفه اخلاقی، دین هیچ‌گونه نقشی در تنظیم اصول و قواعد اخلاقی ندارد و در تنظیم رفتارهای اخلاقی به زندگی مادی اصالت داده می‌شود و بدین‌گونه است که مفاهیم اخلاقی تغییر یافته و جابه‌جایی فضایل و رذایل اخلاقی اتفاق می‌افتد. در مؤلفه عملی، محوریت و عاملیت تام با خود انسان و انتخاب آزاد اوست و انجام مناسک خاصی مانند (مراقبه روزانه، تمرکز بر درون، رؤیابینی، تمرین سکوت و عدم داوری، تمرکز بر آرزوها و خواسته‌ها، پذیرش بی‌چون و چرا و عدم مجادله) براساس دستورات فرقه‌های مختلف مدنظر است. سؤال ۳. چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین مؤلفه‌های تربیت معنوی شناسایی شده در آموزه‌های دینی و آموزه‌های غیردینی وجود دارد؟

شباهت‌ها

براساس مؤلفه‌های شناسایی شده در بحث اعتقادی بین آموزه‌های دینی و سکولار هیچ‌گونه شباهت و سنخیتی وجود ندارد. درمورد مؤلفه‌های اخلاقی و عملی نیز، اگرچه در بعضی مفاهیم مانند آزادی، امید، شادی، علم‌آموزی، تعقل‌ورزی، محبت، تربیت شهروند مطلوب، نیروی متخصص و... شباهت لفظی دیده می‌شود، ولی این تشابه ظاهری است و در بررسی این مفاهیم مشخص می‌شود که از لحاظ باطن، مبنا، هدف و... یا شباهت ناچیزی با یکدیگر دارند، یا اصلاً هیچ‌گونه شباهتی ندارند و حتی ممکن است در نقطه مقابل هم قرار گیرند.

تفاوت‌ها

باوجود اینکه تفاوت‌های بین مؤلفه‌های شناسایی شده در آموزه‌های دینی و غیردینی بسیار زیاد و در مواردی جزئی می‌باشند، ولی در اینجا به‌ضرورت اختصار به چند مورد مهم و کلیدی از تفاوت‌ها اشاره می‌شود. به‌عنوان نمونه: در تربیت سکولار، مؤلفه «تعقل‌گرایی» به‌صورت محض می‌باشد؛ به‌این‌معناکه عقل به‌تنهایی و مستقل از وحی و آموزه‌های دینی و الهی این قدرت را داراست که بتواند زندگی بشر را اداره و تدبیر کند درحالی‌که در آموزه‌های دین (به‌ویژه اسلام) علی‌رغم توجه ویژه بر تعقل و تفکر؛ عقل درمقابل وحی قرار نمی‌گیرد، بلکه در مقابل نقل است و هر دو کاشف از اراده الهی یعنی اراده تشریحی الهی در مسائل هستند.

«مؤلفه علم‌گرایی» نیز در تربیت سکولار به صورت محض و به عبارت دیگر علم‌پرستی است که سکولارها معتقدند مجموعه علوم بشری به‌ویژه علوم تجربی برای تدبیر امور جامعه و اداره آن کفایت می‌کند و نیازی به اوامر و نواهی و احکام شرعی و دستورات دینی نیست و مدیریت علمی را در مقابل مدیریت فقهی قرار می‌دهند؛ درحالی‌که دین علوم تجربی را کافی و وافی در مدیریت جامعه نمی‌داند ولی آن را در راستای ارزش‌های الهی برای اداره جامعه لازم می‌داند.

تفاوت دیگر، خود (انسان) محوری در مقابل خدامحوری است؛ «انسان‌محوری» در سکولاریسم به این معناست که انسان محور و مدار همه چیز است و خالق همه ارزش‌ها خود انسان است و ارزش‌های اخلاقی، باید و نبایدها، شیوه زندگی و فضایل و رذایل را وحی تعیین نمی‌کند؛ زیرا یا مقوله وحی به نظر سکولارها واقعیتی ندارد و یا اگر دارد، آدمی بدان نیاز ندارد و خود انسان می‌تواند مستقلاً خوب و بد را بیافریند و انسان بی‌نیاز از خدا، دین و وحی است. درحالی‌که در آموزه‌های دینی خصوصاً اسلام، «خدامحوری» اصل و ریشه است و هیچ چیز خارج از اراده الهی تکویناً و تشریحاً نیست.

مفهوم «آزادی» در تربیت سکولارها به صورت مطلق و بی‌حد و حصر است و به عنوان یک هدف فی‌نفسه تلقی می‌شود و بالاتر از آن نیز هدف دیگری نمی‌دانند و همه چیز را برای رسیدن به آزادی وسیله قرار می‌دهند. اما در آموزه‌های الهی، آزادی یک هدف نیست، بلکه اولاً ابزاری است برای رسیدن به هدف، صلاح و سعادت؛ ثانیاً مطلق نیست، بلکه محدود به حدود الهی، شرعی و قانونی است؛ ثالثاً مسئولانه است، فلذا تکلیف‌آور است؛ رابعاً ملک و حق مطلق انسان نیست، بلکه یک موهبت الهی است.

از سوی دیگر، سکولارها هم در حوزه اخلاق و هم در حوزه معرفت‌شناسی قائل به «نسبی‌گرایی» هستند. در نسبی‌گرایی اخلاقی معتقدند ارزش‌های ثابت، مطلق، کلی و دائمی وجود ندارند و امور اخلاقی و ادراکات آدمی همه محدود، موقتی و نسبی‌اند و حسن و قبح اخلاقی نسبی و تابع شرایط اجتماعی و زیستی است و هیچ‌گونه ارزش مطلق و الهی و مقدس وجود ندارد. در حوزه معرفت به خطاپذیری بشر و محدود بودن درک و فهم آدمی معتقدند. درحالی‌که در آموزه‌های دینی و الهی یک‌سری اصول و پیامدهای جاودان، هم در حوزه اخلاق و هم در حوزه معرفت وجود دارد.

در «اخلاق» قرآن اصالت با انگیزه‌های معنوی است و ذات پاک خداوند محور اصلی شمرده

می‌شود و قرآن رفتار اخلاقی را زاییده ایمان به خدا و روز قیامت می‌داند. اما در اخلاق سکولار آنچه مهم است، نتیجه است و لذت و منفعت دنیایی و کاری به انگیزه و جلب رضایت خداوند و نتیجه آن که عدالت خواهی و حق‌گرایی است، ندارد. همچنین، سکولارها احکام عملی را جدا از فطرت و جان آدمی و نوعی تحمیل بر انسان قلمداد نموده و به این دلیل آن را رد می‌کند. درحالی‌که در دیدگاه دینی باید و نبایدهای عملی حرکت انسان را به سوی کمال و سعادت جهت می‌دهد.

سؤال ۴. مؤلفه‌های تربیت معنوی در اسناد بالا دستی برنامه درسی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟

جدول ۳. مؤلفه‌های تربیت معنوی استخراج شده از سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع
اعتقادی	پذیرش و انتخاب آگاهانه اصول دین و مذهب شامل:	مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۰)
	ایمان به خداوند متعال / باور به معاد / نبوت / عدل / امامت / خودشناسی و دیگرشناسی / تسلیم‌بودن در برابر قضا و قدر الهی / پرهیز از تحجر و خرافه‌گویی / امیدواری به رحمت خدا	
اخلاقی	خودسازی و اصلاح دیگران براساس نظام معیار اسلامی از طریق:	(مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۰)
	مهار غرایز طبیعی / تعدیل عواطف و تمایلات / تقویت اراده و خویش‌داری / حفظ کرامت و عزت نفس	
	کسب صفات و فضائل اخلاقی چون:	
	صبر / توکل / شکرگزاری / وفای به عهد / همنشینی با نیکان / حکمت / قدرت / زیبایی و فضیلت / عزت / علم / حلم / اعتدال / تقوا / عفت / شجاعت / امر به معروف و نهی از منکر / تعاون و نیکوکاری / احسان و رأفت / اخوت / اقامه قسط (عدالت اجتماعی) / رعایت حقوق مردم / استقلال / شورا / امنیت / اتحاد اجتماعی / دفاع و جهاد / نصرت و یاری / صلح / حسن معاشرت / اطاعت از قوانین اجتماعی / انفاق / ایثار و مدارا	
	مبارزه با رذائل مانند:	
عجب و خودپسندی / مصاحبت با بدان / ضعف / سستی / جهل / نقر / ظلم / کفر / نفاق / تکبر		
عملی	انجام واجبات	(مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۰)
	التزام عملی به ارزش‌ها و احکام اسلامی	
	دعا و استعانت از خدا	

در سند تحول بنيادین آموزش و پرورش مؤلفه‌ها در قالب اعتقادی، اخلاقی و عملی به صورت جداگانه استخراج شد. در مؤلفه اعتقادی، تأکید بر پذیرش و انتخاب آگاهانه اصول پنج گانه دین و مذهب و اصولی از قبیل خودشناسی و دیگرشناسی، تسلسم در برابر قضا و قدر الهی، پرهیز از خرافه‌گرایی و امید به رحمت الهی و در مؤلفه اخلاقی تأکید بر خودسازی و اصلاح دیگران براساس نظام معیار اسلامی از طریق مهار غرایز، تعدیل عواطف و... و کسب صفات و فضایل اخلاقی از قبیل صبر، علم، توکل، وفای به عهد، شکرگزاری و... و مبارزه با رذائل اخلاقی چون عجب و خودپسندی، جهل، نفاق، ظلم و... و در مؤلفه عملی تأکید بر انجام واجبات، التزام به ارزش‌ها و احکام اسلامی و دعا و استعانت از خداوند است.

جدول ۴. مؤلفه‌های تربيت معنوی استخراج شده از برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران

مؤلفه‌ها	مفاهيم دال بر تربيت معنوی	منابع
اعتقادی	تعقل	(برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱: ۱۶-۱۸)
	درک وجود خود، نیازها، توانمندی‌ها، ظرفیت‌ها و ابعاد هویت متعالی خویش؛	
	بصیرت نسبت به آثار و پیامدهای سبک زندگی خود؛	
	تدبر در صفات، افعال و آیات خداوند متعال به عنوان خالق هستی؛	
	تدبر در نظام خلقت و شگفتی‌های آن.	
	ایمان	
	ایمان آگاهانه به توحید، نبوت، معاد، امامت، عدل، عالم غیب و حیات جاودانه؛	
	باور به ربوبیت و حضور حکیمانه همراه با لطف و رحمت خالق یکتا در عرصه هستی؛	
	ایمان به انبیای الهی، قرآن، پیامبر خاتم(ص)، ائمه معصومین علیهم السلام و ولایت مطلقه فقیه و نقش بی‌بدیل آنها در هدایت و رستگاری بشر؛	
	باور به نقش دین مبین اسلام و نظامات آن به عنوان تنها مکتب جامع و کارآمد برای تحقق حیات طیبه؛	
	ایمان به ارزشمندی، هدف‌مندی و قانون‌مندی خلقت و باور به زیبایی‌های جهان آفرینش به عنوان مظاهر فعل و جمال خداوند؛	
	ایمان به هویت الهی انسان، کرامت او و توانمندی‌های جمعی و فردی انسان.	
	علم	
	شناخت خود، ظرفیت‌ها و هویت خویش؛	
	شناخت حق تعالی، صفات، افعال و آیات الهی، معارف دینی و منابع آن؛	
علم نسبت به پدیده‌ها، روابط، رویدادها و قوانین جهان آفرینش و چگونگی برقراری ارتباط انسان با آنها و بهره‌برداری بهینه از آنان؛		

ادامه جدول ۴. مؤلفه‌های تربیت معنوی استخراج شده از برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران

مؤلفه‌ها	مفاهیم دال بر تربیت معنوی	منابع
اعتقادی	علم نسبت به روابط، نقش‌ها، حقوق و وظایف خود و افراد و اهمیت آنها در زندگی اجتماعی؛	(برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱: ۱۶۱۸)
	علم نسبت به گذشته و حال جوامع بشری به‌ویژه فرهنگ و تمدن اسلام و ایران؛	
	آشنایی با ویژگی‌های نظام مردم‌سالار دینی و جایگاه و رسالت جهانی ایران اسلامی؛	
	آشنایی با روش‌های رمزگشایی پدیده‌ها و رمزگردانی آنها و ابراز آن به زبان زیباشناسی و هنر.	
اخلاقی	رعایت تقوای الهی در تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی؛	(برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱: ۱۶۱۸)
	متعهد به ارزش‌های اخلاقی از جمله: صدق، صبر، احسان و رأفت، حسن خلق، حیا، شجاعت، خویش‌داری، قدرشناسی، رضا، عدالت، قناعت، نوع‌دوستی و تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی؛	
	ارزش‌قائل شدن برای کار و معاش حلال و داشتن روحیه تلاش مستمر؛	
	ارزشمند دانستن عالم، علم‌آموزی و یادگیری مادام‌العمر؛	
	تقدم‌بخشیدن منافع ملی بر گروهی و منافع جمعی بر فردی؛	
	ارزش‌قائل شدن برای مخلوقات هستی و محیط‌زیست؛	
	التزام به اصول و ارزش‌های اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری‌های نوین	
عملی	عمل به آموزه‌های دینی و انجام آگاهانه و مؤمنانه واجبات و ترک محرمات؛	(برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱: ۱۶۱۸)
	به‌کارگیری ظرفیت‌های وجودی خود برای دستیابی به هویت متعادل و یکپارچه در مسیر رشد و تعالی خود و جامعه؛	
	به‌کارگیری آداب و مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی ایرانی؛	
	به‌کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات در کار و زندگی؛	
	بهره‌گیری از مهارت‌های پایه برای شکل‌دهی هویت حرفه‌ای آینده خود به‌صورت مولد و کارآفرین؛	
	بهره‌گیری آگاهانه از یافته‌های علمی، هنری، فنی، حرفه‌ای و بهداشتی و زیستی و تلاش مؤثر برای تولید و توسعه آنها؛	
	حفظ و تعالی محیط‌زیست، میراث فرهنگی و سرمایه‌های طبیعی؛	
	به‌کارگیری مهارت‌های زبان و ادبیات فارسی و زبان عربی به‌عنوان زبان دین؛	
	به‌کارگیری مهارت‌های یک زبان خارجی در چارچوب بخش انتخابی (نیمه تجویزی) برنامه درسی، با رعایت اصل تثبیت و تقویت هویت اسلامی- ایرانی.	

در سند برنامه درسی ملی نیز مؤلفه‌ها در قالب اعتقادی، اخلاقی و عملی به‌صورت جداگانه استخراج شد. در مؤلفه اعتقادی، تأکید بر تعقل، ایمان و علم و در مؤلفه اخلاقی تأکید بر رعایت تقوای الهی، تعهد به ارزش‌های اخلاقی از قبیل صدق، صبر، احسان، شجاعت، عدالت و ... و ارزش‌قائل شدن بر کار و امرار معاش حلال و ارزش‌مند داشتن علم و عالم، مقدم‌شمردن منافع ملی

و... و در مؤلفه عملی تأکید بر عمل به آموزه‌های دینی، استفاده از ظرفیت انسانی خود، به کارگیری سبک زندگی اسلامی و... است.

سؤال ۵. میزان مطابقت مؤلفه‌های تربيت معنوی شناسایی شده در هر دو حوزه با مؤلفه‌های

تربيت معنوی اسناد بالادستی برنامه درسی ایران چقدر است؟

جدول ۵. مقایسه مؤلفه‌ها و مفاهیم تربيت معنوی در آموزه‌های دینی، سکولار و اسناد بالادستی

مؤلفه‌ها	آموزه‌های دینی	سکولار	اسناد بالادستی
اعتقادی	توحید	نفي عبودیت و آزادی بی‌حد و حصر	ایمان آگاهانه به توحید و خداوند متعال
	معاد	شکل‌گیری تضادفی هستی و پایان اتفاقی و بدون هدف آن / نفي رابطه هستی دنیا با هستی آخرت	باور به معاد، عالم غیب و حیات جاودانه
	عدل	منفعت‌طلبی به‌جای عدالت‌خواهی	عدل
	امامت	عدم باور به امامت و پیروی از رهبر فرقه	ایمان آگاهانه به مسئله امامت و ولایت مطلقه فقیه
	نبوت	عدم باور به وحی و نبوت و پیروی از رهبر فرقه	ایمان به انبیاى الهی و پیامبر خاتم (ص) و نقش بی‌بدیل آنها در هدایت و رستگاری بشر
	❁	❁ درکل، در دیدگاه سکولارها اعتقادات موجود در ادیان (خدا، عالم غیب، امام، پیامبر، معاد و...) توهمات است و انسان باید از آنها رها شود.	
اخلاقی	آراسته‌شدن به فضایل اخلاقی مانند (آرامش، آزادی، اتحاد، احترام، احسان، اخلاص، ادب، اراده، استقامت، استقلال، اصلاح/اصلاح ذات‌البین، اطمینان، اعتدال، اقتدار، امانت، امید، انابه، انفاق، ایثار، بصیرت، تدبیر، تدبیر، تذکر، تزکیه، تسلیم، تضرع، تعاون، تعقل، تعلم، تقرب، تقوا، تلاش، تواضع، توسل، توکل، حجاب، حرمت، حسن خلق، حسن ظن، حکمت، حلم، حمیت، حیا، خشوع، خضوع، خودسازی، خوف، دادخواهی، درک، دوستی، رأفت، رحم، رضا، رضای خدا، زهد، سازش، سبقت، ستایش، سخاوت، سکوت، شادی، شجاعت، شرح صدر، شکر، صبر، صداقت، صدق، صلح، صله رحم، عبرت، عزت، عفت، عفو، علم، عمل، عمل صالح، عهد، غبطه، فهم،	نفي دین یا بی‌توجهی به آن در تنظیم اصول و قواعد اخلاقی اصالت‌دادن به زندگی مادی در تنظیم رفتارهای اخلاقی نسبی و ذهنی‌شدن ارزش‌های اخلاقی کم‌توجهی به مسئله نیت تغییر مفاهیم اخلاقی و جابجایی فضیلت‌ها و رذیلت‌ها مانند: فایده‌گرایی به‌جای ارزش‌مداری خودخواهی به‌جای نوع‌دوستی مصلحت‌اندیشی به‌جای حق‌جویی	کسب صفات و فضائل اخلاقی چون: خودسازی و اصلاح دیگران براساس نظام معیار اسلامی از طریق: (مهار غرایز طبیعی، تعدیل عواطف و تمایلات، تقویت اراده و خویش‌تن داری، حفظ کرامت و عزت‌نفس)، صبر، توکل، شکرگزاری، وفای به عهد، همنشینی با نیکان، حکمت، قدرت، زیبایی و فضیلت، عزت، علم، حلم، اعتدال، تقوا، عفت، شجاعت، امر به معروف و نهی از منکر

ادامه جدول ۵. مقایسه مؤلفه‌ها و مفاهیم تربیت معنوی در آموزه‌های دینی، سکولار و اسناد بالادستی

مؤلفه‌ها	آموزه‌های دینی	سکولار	اسناد بالادستی
	<p>قضا و قدر، کرامت، کظم غیظ، محبت، مشورت، معاشرت، موعظه، مهربانی، ندامت، نصیحت، نیت، ورع، یقین)</p> <p>پرهیز از رذایل اخلاقی مانند (اختلاف، اخلال‌گری، اذیت، استهزاء، اسراف، افترا، افراط و تفریط، فساد، افشاگری، انتقام، انحراف، انحطاط، اندوه، اهانت، بخل، بغی، بهانه‌جویی، بهتان، بی‌تقوایی، تبرج، تبعیض، تجسس، ترس، تقصیر، تکبر، تکذیب، تمسخر، تنبلی، تهمت، جاسوسی، جدال/ جدل، جهل، چشم‌چرانی، حرص، حزن، حسادت/حسد، حسرت، خیانت، خدعه، خشم، خصومت، خودبینی، خودنمایی، خیانت، دروغ، دشمنی، دشنام، ذلت، رشوه، ریا، ستم، سرزنش، سرگردانی، سستی، سفاهت، سوءظن، شرک، شقاوت، شک، ضعف، ضلالت، طمع، ظلم، عجز، عجله، غضب، غفلت، فخرفروشی، فراموشی، فساد، فسق، قساوت/قساوت قلب، قطع رحم، کبر، کم‌فروشی، کنایه، کینه، لجاجت، مجادله، مکر، ملامت، نزاع، نفاق، نفرت، نمامی، نیرنگ، یأس)</p>	<p>دم‌غنیمت‌شماری به‌جای عاقبت‌اندیشی</p> <p>لذت‌جویی به‌جای تعالی‌خواهی</p> <p>عافیت‌طلبی به‌جای سعادت‌طلبی</p> <p>مطالبه‌خرسندی دنیا به‌جای طلب‌رضایت‌خدا</p> <p>منفعت‌طلبی به‌جای عدالت‌خواهی</p> <p>کاهلی و سبکسری به‌جای تعبد و تقید دینی</p> <p>تساهل و تسامح بی‌حدوحصر به‌جای تعصب و غیرت دینی</p> <p>نسبی‌گرایی در اخلاق</p>	<p>تعاون و نیکوکاری، احسان و رأفت، اخوت، اقامه قسط (عدالت اجتماعی)، رعایت حقوق مردم، استقلال، شورا، امنیت، اتحاد اجتماعی، دفاع و جهاد، نصرت و یاری، صلح، حسن معاشرت، اطاعت از قوانین اجتماعی، انفاق، ایثار و مدارا، صدق، صبر، احسان و رأفت، حسن خلق، حیا، شجاعت، خویش‌داری، قدرشناسی، رضا، قناعت، نوع دوستی و تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی؛ مبارزه با رذائل مانند: عجب و خودپسندی، مصاحبت با بدان، ضعف، سستی، جهل، فقر، ظلم، کفر، نفاق، تکبر</p>
عملی	<p>عمل به احکام اسلامی (فروع دین) شامل: نماز، روزه، حج، زکات، خمس، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، تولی و تبری</p>	<p>انتخاب‌گری آزاد، تربیت شهروند مطلوب، نیروی متخصص، آموزش مهارت‌های زندگی، انجام مناسکی نظیر: (انجام مراقبه روزانه</p> <p>تمرین سکوت و عدم داوری پذیرش و عدم مجادله تمرکز بردرون رؤیابینی</p> <p>تمرکز بر آرزوها و خواسته‌ها تکرار عبادات تأکیدی) براساس دستورات رهبر فرقه</p>	<p>الزام عملی به آموزه‌های دینی و انجام آگاهانه و مؤمنانه واجبات و ترک محرّمات به‌کارگیری ظرفیت‌های وجودی خود برای دستیابی به هویت متعادل و یکپارچه درمسیر رشد و تعالی خود و جامعه</p> <p>به‌کارگیری آداب و مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی ایرانی</p> <p>به‌کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات در کار و زندگی</p> <p>بهره‌گیری از مهارت‌های پایه برای شکل‌دهی هویت حرفه‌ای آینده خود به‌صورت مولد و کارآفرین؛ بهره‌گیری آگاهانه از یافته‌های علمی، هنری، فنی، حرفه‌ای و بهداشتی و زیستی و تلاش مؤثر برای تولید و توسعه آنها</p> <p>حفظ و تعالی محیط‌زیست، میراث فرهنگی و سرمایه‌های طبیعی</p> <p>به‌کارگیری مهارت‌های زبان و ادبیات فارسی و زبان عربی به‌عنوان زبان دین</p> <p>به‌کارگیری مهارت‌های یک زبان خارجی در چارچوب بخش انتخابی (نیمه تجویزی) برنامه درسی، با رعایت اصل تثبیت و تقویت هویت اسلامی ایرانی</p>

در بررسی اینکه میزان مطابقت مؤلفه‌های تربیت معنوی شناسایی شده در هر دو حوزه با مؤلفه‌های تربیت معنوی اسناد بالادستی چقدر است؟ یافته‌ها نشان داد که در «مؤلفه اعتقادی» مفاهیم دال بر تربیت معنوی در آموزه‌های دینی کاملاً با مفاهیم اسناد بالادستی مطابق می‌باشد؛ درمقابل، مفاهیم آموزه‌های غیردینی نه تنها مطابقتی با اسناد بالادستی ندارد، بلکه متضاد با آن نیز می‌باشد. در «مؤلفه اخلاقی» مفاهیم تربیت معنوی در آموزه‌های دینی تا حدود زیادی مطابق با مؤلفه‌های اخلاقی موجود در اسناد بالادستی می‌باشد. لازم به ذکر است، تعداد فضائل و رذائل اخلاقی استخراج شده از قرآن کریم بیشتر و کامل تر می‌باشد. در «مؤلفه عملی» نیز مفاهیم موجود در اسناد بالادستی با مفاهیم آموزه‌های دینی کاملاً مطابقت دارد. علاوه بر این در اسناد بالادستی به جز عمل به احکام اسلامی روی هویت ایرانی و عمل در راستای تقویت هویت اسلامی-ایرانی تأکید ویژه شده است. ولی مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های غیردینی با اسناد بالادستی برنامه درسی به جز چند مورد محدود و جزئی مطابقتی ندارد.

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های دینی (قرآنی) و غیردینی (سکولاریسم) و مقایسه این دو و بررسی میزان مطابقت اسناد بالادستی برنامه درسی با این آموزه‌ها انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان داد در آموزه‌های قرآنی، مفاهیم دال بر تربیت معنوی در مؤلفه اعتقادی شامل ۵ مورد (اعتقاد به توحید، معاد، عدل، امامت و نبوت) که همان اصول دین هستند؛ در مؤلفه اخلاقی، مفاهیم دال بر تربیت معنوی به همراه سوره‌ها در دو حیطة جداگانه که شامل آراستگی به فضایل اخلاقی (با شناسایی ۸۸ مورد فضیلت اخلاق) و پرهیز از رذایل (با شناسایی ۷۴ رذیله) مشخص شد. در مؤلفه‌های احکام عملی نیز ۸ مفهوم (نماز، روزه، خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، تولی و تبری) که همان شریعات و فروع دین بودند؛ شناسایی شد.

براساس یافته‌های پژوهش، در تربیت سکولار نیز مفاهیم تربیت اعتقادی از مبانی سکولاریسم شامل (هستی‌شناسی - انسان‌شناسی - معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی) به صورت جداگانه استخراج شد. با بررسی این مفاهیم، در کل می‌توان گفت در دیدگاه سکولارها اعتقادات موجود در ادیان از قبیل (توحید، معاد، عدل، امامت، نبوت) نفی می‌شود و این اعتقادات توهمات فرض می‌گردد؛

درمقابل، مؤلفه‌هایی از قبیل نفی عبودیت و آزادی بی‌حدوحصر، اعتقاد به شکل‌گیری تصادفی هستی و پایان اتفاقی و بدون هدف آن، نفی رابطه هستی دنیا با هستی آخرت، عدم باور به وحی، امامت، نبوت و به‌جای آن پیروی از رهبر فرقه‌های مختلف به چشم می‌خورد. در نهایت تربیت طبیعی به‌جای تربیت معنوی خودنمایی می‌کند. در مؤلفه اخلاقی هم، دین هیچ‌گونه نقشی در تنظیم اصول و قواعد اخلاقی ندارد و در تنظیم رفتارهای اخلاقی به زندگی مادی اصالت داده می‌شود و بدین‌گونه است که مفاهیم اخلاقی تغییر یافته و جابه‌جایی فضایل و رذایل اخلاقی اتفاق می‌افتد. در مؤلفه عملی نیز، محوریت و عاملیت تام با خود انسان و انتخاب آزاد اوست و انجام مناسک خاصی مانند (مراقبه روزانه، تمرکز بر درون، رؤیابینی، تمرین سکوت و عدم داوری، تمرکز بر آرزوها و خواسته‌ها، پذیرش بی‌چون‌وچرا و عدم مجادله) بر اساس دستورات فرقه‌های مختلف مد نظر است.

بر اساس نتایج پژوهش، مؤلفه‌های شناسایی شده در بحث اعتقادی بین آموزه‌های دینی و سکولار هیچ‌گونه شباهت و سنخیتی وجود ندارد. در مورد مؤلفه‌های اخلاقی و عملی نیز، اگرچه در بعضی مفاهیم مانند آزادی، امید، شادی، علم‌آموزی، تعقل‌ورزی، محبت، تربیت شهروند مطلوب، نیروی متخصص و... شباهت لفظی دیده می‌شود، ولی این تشابه ظاهری است و در بررسی این مفاهیم مشخص می‌شود که از لحاظ باطن، مبنا، هدف و... یا شباهت ناچیزی با یکدیگر دارند، یا اصلاً هیچ‌گونه شباهتی ندارند و حتی ممکن است در نقطه مقابل هم قرار گیرند. با وجود اینکه تفاوت‌های بین مؤلفه‌های شناسایی شده در آموزه‌های دینی و غیردینی بسیار زیاد و در مواردی جزئی می‌باشند، ولی در اینجا به ضرورت اختصار به چند مورد مهم و کلیدی از تفاوت‌ها اشاره می‌شود. به‌عنوان نمونه: در تربیت سکولار، مؤلفه «تعقل‌گرایی» به صورت محض می‌باشد؛ در حالی که در آموزه‌های دین (به‌ویژه اسلام) علی‌رغم توجه ویژه بر تعقل و تفکر؛ عقل در مقابل وحی قرار نمی‌گیرد بلکه، در مقابل نقل است و هر دو کاشف از اراده الهی یعنی اراده تشریحی الهی در مسائل هستند. «مؤلفه علم‌گرایی» در تربیت سکولار به صورت محض و به‌عبارت‌دیگر علم‌پرستی است، در حالی که دین علوم تجربی را کافی و وافی در مدیریت جامعه نمی‌داند ولی آن را در راستای ارزش‌های الهی برای اداره جامعه لازم می‌داند. تفاوت دیگر، خود (انسان) محوری در مقابل خدامحوری است؛ در سکولاریسم، انسان محور و مدار همه چیز است، در حالی که در آموزه‌های دینی خصوصاً اسلام، «خدامحوری» اصل و ریشه است و هیچ‌چیز خارج از اراده الهی تکویناً و تشریحاً نیست. مفهوم «آزادی» در تربیت سکولارها به صورت مطلق و بی‌حدوحصر است و

به‌عنوان یک هدف فی‌نفسه تلقی می‌شود، اما در آموزه‌های قرآنی، آزادی یک هدف نیست، بلکه اولاً ابزاری است برای رسیدن به هدف، صلاح و سعادت؛ ثانیاً مطلق نیست، بلکه محدود به حدود الهی، شرعی و قانونی است؛ ثالثاً مسئولانه است، فلذا تکلیف‌آور است؛ رابعاً ملک و حق مطلق انسان نیست، بلکه یک موهبت الهی است.

ازسوی‌دیگر، سکولارها هم در حوزه اخلاق و هم در حوزه معرفت‌شناسی قائل به «نسبی‌گرایی» هستند. درحالی‌که در آموزه‌های دینی و الهی یک‌سری اصول و پیامدهای جاودان، هم در حوزه اخلاق و هم در حوزه معرفت وجود دارد. در «اخلاق» قرآن اصالت با انگیزه‌های معنوی است و ذات پاک خداوند محور اصلی شمرده می‌شود و قرآن رفتار اخلاقی را زاینده ایمان به خدا و روز قیامت می‌داند. اما در اخلاق سکولار آنچه مهم است، نتیجه است و لذت و منفعت دنیایی و کاری به انگیزه و جلب رضایت خداوند و نتیجه آن که عدالت‌خواهی و حق‌گرایی است، ندارد. همچنین، سکولارها احکام عملی را جدا از فطرت و جان آدمی و نوعی تحمیل بر انسان قلمداد نموده و به این دلیل آن را رد می‌کنند. درحالی‌که در دیدگاه دینی باید و نبایدهای عملی حرکت انسان را به سوی کمال و سعادت جهت می‌دهد.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان داد که در «مؤلفه اعتقادی» مفاهیم دال بر تربیت معنوی در آموزه‌های دینی کاملاً مطابق با مفاهیم اسناد بالادستی می‌باشد. درمقابل، مفاهیم آموزه‌های سکولار نه تنها مطابقتی با اسناد بالادستی ندارند، بلکه متضاد با آن نیز می‌باشند. در «مؤلفه اخلاقی» مفاهیم تربیت معنوی در آموزه‌های دینی تا حدود زیادی مطابق با مؤلفه‌های اخلاقی موجود در اسناد بالادستی می‌باشد. لازم به ذکر است، تعداد فضائل و رذائل اخلاقی استخراج شده از قرآن کریم بیشتر و کامل‌تر می‌باشد. در «مؤلفه عملی» نیز مفاهیم آموزه‌های دینی کاملاً با مفاهیم موجود در اسناد بالادستی مطابقت می‌کند. علاوه‌براین در اسناد بالادستی به‌جز عمل به احکام اسلامی روی هویت ایرانی و عمل در راستای تقویت هویت اسلامی-ایرانی تأکید ویژه شده است. ولی مؤلفه‌های تربیت معنوی در آموزه‌های غیردینی با اسناد بالادستی برنامه درسی به‌جز چند مورد محدود و جزئی مطابقتی ندارد.

علی‌رغم اینکه پژوهش‌هایی با ماهیت استخراج مؤلفه‌های تربیت معنوی از منابع مختلف انجام شده است، ولی پژوهشی که به‌صورت مستقیم در قرآن و به‌صورت مقایسه‌ای بین منابع مختلف انجام شده باشد، وجود ندارد تا امکان مقایسه یافته‌های پژوهش حاضر با یافته‌های آن پژوهش‌ها را

فراهم نماید، ولی به صورت غیرمستقیم به میزان همسویی و ناهمسویی آن با یافته‌های پژوهش‌های دیگران اشاره می‌شود. یافته‌های پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش ادیب‌منش، لیاقت‌دار و نصر (۱۳۹۷)، درخصوص چهار بعد هنر و زیباشناسی، تعقل، اخلاق و روح برنامه درسی معنوی؛ با پژوهش کاییدی، جباری (۱۳۹۵)، از لحاظ عدم مطابقت تربیت دینی و تربیت سکولار؛ با پژوهش کیانی، مهرمحمدی، صادق‌زاده قمصری و نوذری (۱۳۹۴)، از لحاظ رابطه میان دین و معنویت و تربیت معنوی کودکان؛ با پژوهش پایی، دریکوندی و هاشمی (۱۳۹۳)، از لحاظ ممکن بودن تربیت معنوی و روحی انسان از طریق حضور همه‌جانبه فرهنگ دینی و حاکمیت ارزش‌ها و نگرش‌ها، معیارها و الگوهای تربیتی دین در همه سطوح و شئون جامعه؛ با پژوهش حیدری ستوده (۱۳۹۱)، از لحاظ اینکه تربیت معنوی، تربیت الهی است و دستیابی به آن مستلزم رعایت تقوای الهی و توجه به مبدأ و معاد و همراهی با رنج و مشقت فراوان و نیاز به تعقل و تفکر و سیر در آفاق و انفس و جد و جهد در جهت تصفیه نفس از رذایل و آراستگی به جمیع فضایل؛ با پژوهش سلحشوری (۱۳۹۰)، از لحاظ ارتباط تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی که غایت تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و غایت تربیت معنوی، تربیت دینی است؛ با پژوهش هویدت (۲۰۱۹)، از لحاظ اینکه در نظریه سکولاریزاسیون، نیازهای وجودی معنوی و مذهبی برطرف نمی‌شود؛ با پژوهش ریوللی^۱ (۲۰۱۰)، به لحاظ همبستگی قوی بین علایق و دانش معنوی دانش‌آموزان؛ با پژوهش بوچانان^۲ (۲۰۱۰)، به لحاظ تأثیر ابعاد معنوی معلمان بر اجرای اثربخش برنامه درسی همسو می‌باشد و با نتایج پژوهش بروک^۳ (۲۰۰۴) که تربیت معنوی با تربیت دینی و اخلاقی یکی نیست، حتی مترادف هم نیستند، ناهمسو می‌باشد. بروک معتقد است که تربیت معنوی الزاماً دینی نیست و می‌تواند ماهیت سکولار داشته باشد، وی درنهایت، اشاره می‌کند که تربیت اخلاقی و تربیت دینی از ضرورت‌های تکامل تربیت معنوی هستند و به‌عنوان ابعاد مهم تربیت معنوی باید لحاظ شوند.

در تبیین این یافته‌های پژوهش می‌توان گفت که در بسیاری از آیات قرآن کریم مؤلفه‌های تربیت معنوی به زیبایی و جامعیت تام مطابق با فطرت الهی انسان وجود دارد. این مؤلفه‌ها با مؤلفه‌های تربیت معنوی شناسایی شده از منابع سکولار در تضاد می‌باشند و علت آن نیز به مبانی

1. Rivelli
2. Buchanan
3. Brook

آموزه‌های دینی و غیردینی برمی‌گردد؛ به گونه‌ای که رویکرد مبنایی در تربیت معنوی دینی، خداگرایانه و تعبدمحورانه است؛ در حالی که در تربیت معنوی سکولار، رویکرد انسان‌مدارانه حاکم است. بنابراین، می‌توان گفت که فرد تربیت‌شده معنوی براساس آموزه‌های دینی، شخصیتی جامع و کامل محسوب می‌شود. بدین ترتیب، تربیت معنوی که در بعد شناختی بر بینش‌ها، در بعد عاطفی بر گرایش‌ها، در بعد عملی بر فعالیت‌های خاص استوار است؛ در همه ابعاد زندگی تأثیرگذار است. به نظر می‌رسد که این نوع از تربیت معنوی، ضمن آنکه بر حقایق اصیل استوار است، جنبه افراطی و یا تک‌بعدی نمی‌یابد و از این رو می‌تواند جهت‌درستی به زندگی انسان در دنیای امروز ببخشد.

منابع

- قرآن مجید، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای.
- آقایی، سیده‌لهام (۱۳۹۱)، شناسایی مؤلفه‌های تربیت زیبایی‌شناختی در برنامه‌های درسی بر مبنای آموزه‌های اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (پردیس خواهران)، تهران.
- ادیب‌منش، مرزبان؛ لیاقت‌دار، محمدجواد و نصر، احمدرضا (۱۳۹۷)، تبیین ابعاد و مؤلفه‌های برنامه درسی معنوی براساس منابع و متون مرتبط با آن، *دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی*، ۱۳(۲۷): ۶۱ - ۸۴.
- اسناد تحولی اعم از مبانی نظری سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش شامل سه سند (سند فلسفه تربیت، سند فلسفه تربیت رسمی و عمومی و سند رهنامه)، *سند برنامه درسی ملی*، برنامه درسی دوره ابتدایی، اسناد پشتیبان نقشه جامع علمی کشور، *مطالعات نظری طرح تدوین سند ملی آموزش و پرورش*.
- اشعری، زهرا؛ باقری، خسرو و حسینی، افضل‌السادات (۱۳۹۱)، بررسی مفهوم، اصول و روش‌های تربیت معنوی از دیدگاه علامه طباطبایی، *دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی*، ۷(۱۵): ۱۱۲ - ۸۹.
- انتظامی بیان، نرگس و احقر، قدسی (۱۳۹۴)، تبیین ماهیت تربیت معنوی و راهبردهای تحقق آن در آموزه‌های قرآنی، *اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۱(۱۳): ۷۰ - ۵۱.
- باغگلی، حسین؛ شعبانی ورکی، بختیار؛ غفاری، ابوالفضل و نهاوندی، علی (۱۳۹۲)، نقد مفهوم معنویت در تربیت معنوی معاصر، *معنویت دینی و نوپدید (تشابه ذاتی یا اشتراک لفظی)*، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۰(۶): ۸۹ - ۱۱۵.
- بهشتی، محمد (۱۳۸۷)، *آرای دانشمندان در تعلیم و تربیت*، سمت، ج ۵: ۱۵۲ - ۱۵۱.
- پایی، سمیه؛ دریکوندی، زهرا و هاشمی، سیدجلال (۱۳۹۲)، *تربیت معنوی، چیستی و چرایی*، همایش ملی فلسفه تربیت دینی و تربیت اخلاقی.

- خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۹۸)، *انتظارات بشر از دین*، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، *تفسیر انسان به انسان*، قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، *دین شناسی (سلسله بحث‌های فلسفه دین)*، چ پنجم. قم: مرکز چاپ و نشر اسراء.
- ربانی گلپایگانی، علی (۱۳۷۶)، *ریشه‌ها و نشانه‌های سکولاریسم (۱)*، *مجله کلام اسلامی*، ۵۰: ۲۱ - ۲۹.
- سلحشوری، احمد (۱۳۹۰)، *حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی، فصلنامه علمی - پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۲ (۲): ۴۵ - ۴۳.
- شاملی، عباسعلی؛ ملکی، حسن و کاظمی، حمیدرضا (۱۳۹۰)، *برنامه درسی، ابزاری برای نیل به تربیت اخلاقی، مجله اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۳ (۲): ۹۸ - ۷۷.
- شکریان، مریم (۱۳۸۸)، *مبانی تعلیم و تربیت از دیدگاه دو مفسر بزرگ معاصر، مجله کوثر*، ۳۰، ۲۹ - ۳۴.
- صادق‌زاده قمصری، علی‌رضا (۱۳۷۹)، *گامی فراسوی گسترش تحقیقات علوم تربیتی براساس آموزه‌های وحیانی اسلام، مجله تربیت اسلامی*، مرکز مطالعات تربیت اسلامی (وابسته به وزارت آموزش و پرورش)، قم: کتاب اول.
- صالحی، اکبر و یاراحمدی، مصطفی (۱۳۸۷)، *تبیین تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه علامه طباطبایی باتأکید بر هدف‌ها و روش‌های تربیتی، دو فصلنامه علمی - تخصصی تربیت اسلامی*، ۳ (۷): ۵۰ - ۳۳.
- صفایی‌مقدم، مسعود (۱۳۹۰)، *مطالعه تحلیلی نهضت معنویت‌گرایی و ارائه رویکردی برای آموزش عالی معنویت‌گرا، مجله راهبرد فرهنگ*، ۱۳، ۱۱۰ - ۸۷.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ ق)، *المیزان*، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- علم‌الهدی، جمیله (۱۳۹۰)، *تربیت سکولار. مجله زمانه*، ۲۱: ۷۱ - ۷۰.
- قاسم‌پور دهقانی، علی و نصر اصفهانی، احمدرضا (۱۳۹۱)، *رویکرد معنوی و برنامه‌ریزی درسی، مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱۹ (۱۳): ۹۲ - ۷۱.
- کابیدی، فثانه و جباری، کامران (۱۳۹۵)، *بررسی نسبت تربیت دینی و تربیت سکولار*، کنفرانس ملی دانش و فناوری روان‌شناسی، علوم تربیتی و جامع روان‌شناسی ایران، تهران.
- کیانی، معصومه؛ مهرمحمدی، محمود؛ صادق‌زاده قمصری، علیرضا و نوذری، محمود (۱۳۹۴)، *تبیین رویکردهای موجود درباره تربیت معنوی کودکان و نقد آنها باتأکید بر آموزه‌های اسلامی*، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ش ۱۲۶.
- مجتهد شبستری، محمد (۱۳۸۴)، *تأملاتی در قرائت انسانی از دین*، چاپ دوم، تهران: طرح نو.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۶)، *تعلیم و تربیت در اسلام*، تهران: انتشارات صدرا.
- معین، محمد (۱۳۷۵)، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مهرمحمدی، محمود و صمدی، پروین (۱۳۸۲)، *بازنگری در الگوی آموزش دینی جوانان و نوجوانان در دوره تحصیلی متوسطه، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۳: ۳۴ - ۹.

وایتسکر (۱۳۷۵). سکولاریزاسیون چیست؟، مجله نامه فرهنگ: ۳۷.

هاشمی رفسنجانی، اکبر؛ حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، جمعی از محققان

(۱۳۸۶)، تفسیر راهنما: روشی نو در ارائه مفاهیم موضوعات قرآن، قم: بوستان کتاب.

همتی، فاطمه (۱۳۹۲)، تربیت معنوی و کارکردهای تربیتی آن در تعلیم و تربیت، چهارمین همایش انجمن فلسفه

تعلیم و تربیت ایران (مبانی فلسفی تحول در نظام آموزش و پرورش ایران)، دانشگاه فردوسی مشهد.

یارمحمدیان، محمدحسین؛ فروغی ابری، احمدعلی؛ میرشاه جعفری، ابراهیم و اوچی نژاد، احمدرضا (۱۳۹۱)،

بررسی تطبیقی رویکردهای تربیت معنوی با توجه به مؤلفه‌های برنامه درسی در چند کشور جهان، رهیافتی نو

در مدیریت آموزشی، ۳ (۱): ۷۴ - ۹۹.

Best, R. (2008). In defence of the concept of 'spiritual education': A reply to Roger Marples. *International Journal of Children's Spirituality*, 13(4), 321-329.

Binder, M.J. (2011). I saw the universe and I saw the world: Exploring spiritual literacy with young children in a primary classroom. *International Journal of Children's Spirituality*, 16, 19-35.

Buchanan, M. (2010). Attending to the spiritual dimension to enhance curriculum change. *Journal of Beliefs and Values: Studies in Religion & Education*. 31, 191-201.

Casson, A. (2019). Religious Education: A Creative Time and Space for Spiritual Development. In *Global Perspectives on Catholic Religious Education in Schools* (pp. 511-522). Springer, Singapore.

Hill, B. V. (1990). A time to search: 1: Spiritual development in the classroom. *Journal of Christian Education*, (2), 5-22.

Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCullough, J. M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B., & Zinnbauer, B. J. (2000). Conceptualizing religion and spirituality: Points of commonality, points of departure. *Journal for the theory of social behaviour*, 30(1), 51-77.

Hirst. P.H, *Liberal Education and The Nature of Knowledge*, 1965, at Peters. R.S.(ed), *Philosophy of Education*, Oxford University Press, 1987.

Hvidt, N. C., & Hvidt, E. A. (2019). Religiousness, Spirituality and Health in Secular Society: Need for Spiritual Care in Health Care?. In *Spirituality, Religiousness and Health* (pp. 133-152). Springer, Cham.

Long, A A; David N Sed,(1987), (eds), *The Hellenistic Philosophers*, Cambridge, Cambridge University Press.

Miller.G.P.(2010). *Education and the Soul: Toward a spiritual curriculum*. Translated by Nader Quli Ghoorchian. Tehran: Publications of thinking metacognition

Mitroff, I. I., & Denton, E. A. (1999). A study of spirituality in the workplace. *MIT Sloan Management Review*, 40(4), 83.

Oxford English Dictionary, (2006), Sixth edition, Oxford New York, Oxford University Press.

Rivelli, S. (2010). Citizenship education at high school: A comparative study between Bolzano and Padova (Italy). *Journal of Social and Behavioral Sciences*, 2, 4200-4207.

Young, C., & Koopsen, C. (2010). *Spirituality, health, and healing: An integrative approach*. Jones & Bartlett Publishers.

Webster, Scott. (2004), An existential framework of spirituality, *International Journal of hhllddeenSS Spiiuuaiiyy*, VLL.9.111.

